

REPUBLIC OF GHANA

EUE

JE 2023 JE GANJUTIÐODO NA DUKOMEVIWO

*Agbalévi sia nye Je 2023 fe Ganjutido kple
Gakpomunyawo nuti Ðodo la fe Totodeme*

---

*“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to
Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ŋu me”*

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

Tefe si Dukomeviwo Axɔ Numedede le

Fe 2023 fe Gaɔjutidodo kple Gakpɔmɔnunyawo ŋuti Ɖodo si Ghana Dziɔɔɔa wɔ na Dukomeviwo la intaneti dzi le:

www.mofep.gov.gh

Ne ɛdi be Agbalɛvi sia naka ye si la, do ta de Dɔwɔfe si Kɔɔa Ganyawo dzi la gbo to adresi sia dzi:

Public Relations Office

New Building

Ground Floor

Room 001 or 003

P. O. Box MB 40

Accra – Ghana

Email: info@mofep.gov.gh

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔto to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ɲu me”

Emenyawo

Numedede fe Tatawo	4
KPOKPLɔYIDEME.....	6
ŊGɔDONYA	8
GAKPɔMɔNYAWO FE DɔWɔWO LE FE 2022 ME	9
GA SIWO DZIɔɔɔUA KPɔ LE FE 2022 ME KPLE ALE SI WɔWO WO ŊU DɔE.....	12
FE UE AɔEWO FE GAKPɔMɔNUNYAWO FE ƉOƉO SI ŊU Dɔ WɔWO GOME WOADZE LE FE 2023 ME.....	17
TEFE VOVOVO SIWO WOWO ŊGɔYIDɔWO LE	22
NUWUWU.....	42
GANUTIDɔƉO LA FE NYA TɔXE AɔEWO GOME ƉEƉE.....	43

Numedede fe Tatawo

Numedede fe tata 1: Tefe siwo Dziɔɔɔua kpɔ ga le tso Dzove va se de Anyɔnyɔ me le Fe 2022 me la fe toɔdeme.....	13
Numedede fe tata 2lia: Ale si Dziɔɔɔua wo ga ɲu dɔ tso Dzove va se de Anyɔnyɔ me le Fe 2022 me la fe toɔdeme	14
Numedede fe tata 4lia: Gadidi de ɲgoyidɔwo wɔwo ɲu le Fe 2023 me (Le Ghana sisi milion me)	19
<i>Numedede fe tata 5lia: Gamama de Dɔwɔnawo ɲu le Fe 2023 me .....</i>	<i>20</i>

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

“Miele yeyiyi sesẽ si mɔmemi fe asidziyiyi, Ghana gaɖuɖua fe kpekpe me fe ɖiɖi kple mɔmemi fe asixɔɔ le gbetadukɔwo me he ve la me tom fifia. Nu siawo wɔe be kpekpe me si le ga siwo miɛkpɔna kple esiwo miɛdzrana ɖo la si la le ɖiɖim eye wɔna dukɔmeviwo le fu kpem le gakpɔmɔnunyawo me. Ke hã la, miɛgale tenu kokoko.”

”

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsiɛdzi kple Asixɔxɔdede Adzɔnuwo ɲu me”

KPɔKPLɔYIDEME

Enye nyatefe matromatɔ be fe sia nye fe si me gakpɔmɔnunyawo ɔe fu na dukɔa le wu fe bubuwo. Abe xexemeduko bubuawo ene la, Kovid-19 dɔlélea ɔe fu na mí le Fe 2020 fe yleti gbãtɔ etɔawo me. Esia wɛe be gakpɔmɔnunyawo megale afo tsɔm tututu o. Nu sia wɛe be ga home si míekpɔna la dzi ɔe kpɔtɔ eye wòhiã be míagblẽ ga ɔe nu siwo ɲu míewo ɔɔɔ o la ɲu hena dɔlélea nu tsitsi.

Esi míele dodom le Kovid-19 dɔlélea fe nugbegblẽwo me eye míedze ɔɔɔ siwo ahe tɔtɔ vɛ la me dɔ wɔwɔ gɔme la, afɔklinu vovovowo gado mo ɔa. Afɔklinu siawo wɛe be gakpɔmɔnunyawo fe dzidzedze siwo míekpɔ tso Fe 2017 va se ɔe Fe 2019 me la dome gblẽ. Afɔklinu gbãtɔe nye awa si wɔm Russia kple Ukraine dukɔwo le la. Emegbe la, asidada ɔe adzɔgaxɔxɔ fe ɔɔɔ siwo le Fe 2022 fe Gaɲutiɔɔɔ la me la dzi fe megbetsitsi wɛe be dzesi siwo míekpɔ le gakpɔmɔnunyawo me la mede dzi fo o. Zi gbãtɔ le fe ewo me la, tefe si xexemedukɔwo doa ga le la fe mɔ tu ɔe mía nu. Gakpɔkɔ le dukɔa me hena ɲgɔyidɔwo wɔwɔ hã le sesẽm ɔe edzi eye viɔe si míexena ɔe gadodowo dzi la hã yi dzi. Esiawo katã wɛe be ga home siwo míedo kple wofe viɔewo yi dzi eye Ghana sidi la fe kpekpe me ɔiɔi zi ɔeka.

Togbo be gbetagaɔɔɔ siwo wotsɔ doa ab mí tso tefe si wodoa ga le la fe home ɔiɔi hã la, ga home si ɲu dɔ míewɔna ɔe adzɔnu siwo míedɔna tso gbetadukɔwo me ɲu la yi dzi. Kpe ɔe esia ɲu la, ga home si ɲu dɔ míewɔna ɔe gadodowo ɲu la fe dziyiyi gawɛe be míafe gaɔɔɔa fe kpekpe me gaɔiɔi ɔe edzi wu. Esia wɛe be agbenɔɔ le sesẽm na mí katã, Dziɔɔɔa kple dukɔmeviwo siaa. Mɔmɔmi fe asidziyiyi wɛe be adzɔnuwo kple dɔ gedewo wɔwɔ fe asi yi dzi ale gbege kple mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 40.4 le Kele me le Fe 2022 me.

Yeyiyi sesẽ siawo nye dodokpɔ me míele totom abe dukɔ ene eye Dziɔɔɔa se fukpekpe siwo nu siawo he va mía dzi la gɔme na mí.

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔha Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔxɔdede Adzɔnuwo ɲu me”

Abe Dziɖuɖua ene la, míele akpe dam na ame vovovo siwo fe wɔfe le dukɔa fe ɲgɔyinyawo me abe Sewɔtakpekpea, Dɔwɔha siwo Xɔa Amewo ɔe Dɔ me, Dɔwɔha Vovovowo, Dukɔmeviwo fe Ha Vovovowo, Xɔsehawo, Dɔwɔha si Kpɔa Adzɔnuwowɔfe fe Nyawo dzi le Ghana, Asitsalawo fe Habɔɔ si le Ghana, Agbalɛnyawo, Ɖoɖowɔlawo kple Ghana vidzidzi siwo tso dzigbɔɖi le yeyiɣi sesẽ sia me tom kpɛ mí la ene le esime míele agbagba dzem be míade kuxiawo ɔa.

Mele Dukplɔla Bubuto Nana Addo Danquah Akuffo Addo tefe le kakaɖedzi nam Ghana vidzidziwo katã be Dziɖuɖua le ɖoɖowo me dɔ wɔm be wòagbugbo gakpɔmɔnunya gãtɔwo fe aɖo te eye wòado adzɔgaxɔxɔ fe nyawo ɔe ɲɔ, awɔ ɖoɖo siwo ahe tɔtrɔwo ve la me dɔ, akeke kɔmpitanɲutinunya fe dɔwo kple ɲgɔyidɔwo ɔe edzi, woade le adzɔnu siwo dɔdɔ tso gbetadukɔwo me mehiã o la dzi kpɔtɔ, ado adzɔnu siwo wowɔ le Ghana dukɔa me la ɖoɖo ɔe gbetadukɔwo me ɔe ɲɔ, míawɔ adzɔnu siwo míedɔna tso gbetadukɔ me la le Ghana be woaxɔ ɔe gbetadukɔmetɔwo tɔ tefe eye míakpɔ ɲutetemanɔnutɔwo kple manɔsitɔwo fe dedinɔɔ gbo.

Nu siwo míesrẽ abe dukɔ ene le yeyiɣi sia me la wɔe be ehiã be míagbugbo asi atrɔ le míafe gakpɔmɔnunyawo ɲu be wòali ke. Míawɔe wòanyo wu. Míado le yeyiɣi sesẽ si me tom míele la me eye wòana ɲusẽ nagaɖo míá ɲu wu. Afeto la nalé mí ɔe te eye wòado ɲusẽ mí be míawɔ esia.

Mawu nayra mi!

Ken Ofori-Atta

Dudɔla si Kpɔa Ganyawo dzi

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ɲu me”

NGODONYA

1. Fe 2023 fe Gaɲutiɔɔɔ la nye dɔ siwo Dziɔɔɔ wɔ le Fe 2022 me kple ga home si wòkpɔ mɔ na be yeakpɔ atɔ awɔ yefe ɔɔɔwɔ kple ɲɔyidɔwɔ me dɔ la. Fe 2023 fe Gaɲutiɔɔɔ la fe nyatie nye: **“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ɲu me.”**
2. Le fe geɔ siwo va yi me la, wodea ɲɔyidɔ yeye geɔwɔ wɔwɔ to me eye esiwo wɔm wole la tsia kpo dzi. Wɔna sia meɔa fu na mía fe ganyawo ɔɔ ko o, ke boɲ enana mía fe tsimegbewo siwo wɔnɛ be ga home si ɲu dɔ wowɔna le ɲɔyidɔwɔ wɔwɔ me la sɔa gbɔ ɔ edzi, elabena mía fe viɔ ɔ fe tsimegbɛ siwo mía fe ɔ yeyiɔ dzi o la dzi.
3. Le Fe 2023 me la, Dziɔɔɔ awɔ ɔɔɔ kple ɲɔyidɔ yeyewo me dɔ, gake akpɔ egbo be wowu ɲɔyidɔ siwo wɔm wole la katã nu.

GAKPɔMɔNYAWO FE DɔWɔWO LE FE 2022 ME

Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo fe Dɔwɔwo

5. Le Fe 2022 fe Gakpɔmɔnunyawo nu ti Doɔo si nu wogbugbo nku lé do le Fea fe Memama me me la, Dziɔɔɔɔɔa ɔe be yeakpo ta na taɔɔɔɔɔɔɔ siwo gbɔna la le Fe 2022 me:
  - i. Dukɔa fe adzɔnuwo fe fufofo adzi ɔe edzi kple mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 3.7;
  - ii. Dukɔa fe adzɔnuwo fe fufofo mɔmemimanɔmee adzi ɔe edzi kple mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 4.3;
  - iii. Gadada ɔe adzɔnuwo fe asi dzi alo ɔeɔe le wofe asi dzi le fea fe nuwuwu anye mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 28.5;
  - iv. Ga home si Dziɔɔɔɔɔa nadi akpe ga hafi wòade ngoyidɔwo wɔwɔ nu la anye dukɔa fe adzɔnuwo fe fufofo fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 6.6;
  - v. Ga home si atsi anyi la anye adzɔnuwo fe fufofo fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 0.4; eye
  - vi. Gbetaga si anɔ Dziɔɔɔɔɔa si la fe fufofo ade adzɔnu siwo Dziɔɔɔɔɔa ɔna tso gbetadukɔwo me kple ɔwo wɔwɔ fe home le yleti etɔ kple afã teti me nu.

6. Nutsotso siwo ku ɔe gakpɔmɔnunyawo nu tso Dzove va se ɔe Anyɔnyɔ me le Fe 2022 me la ɔe fia be kuxi siwo me tom xexemedukɔwo le kple esiwo me tom míele le dukɔa me la gale nu gblɛm le dukɔa fe gakpɔmɔnunyawo nu. Esiawo wɔe be Ghana gaɔɔɔɔɔa (Ghana sidi) fe kpekpeme ɔɔɔɔɔ zi ɔeka, adzɔnuwo fe asixɔxɔ yi dzi, ga siwo Dziɔɔɔɔɔa do la xexe zu agba, ganyawo le

fu ɔm, eye kuxi siwo tso gbetadukɔwo me la le nu gblẽm le dukɔa fe gakpɔmɔnunyawo ɲu. Togbo be Dziɔɔɔɔ wɔ ɔɔɔ tso tefe siwo wɔakpɔ ga le ɲu kple ale si wɔawɔ ga ɲu dɔe be gakpɔmɔnunyawo natsɔ afo hã la, kuxi siawo gale fu ɔm kokoko. Nutsotso siwo ku ɔe gakpɔmɔnunyawo fe dɔwɔwɔ ɲu siwo dzi womeda asi ɔo haɔeke o, tso Dzove yi Anyɔɔ me le Fe 2022 me la yi ale:

- vii. Dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo dzi ɔe edzi kple mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 4.0 le esime Fe 2021 me to dzi ɔe edzi kple mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 3.9 le yeyiyi ma ke me;
- viii. Adzɔnuwo fe asixɔɔ yi dzi zi ɔeka tso mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 33.9 le Dasiamime me yi mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 37.2 le Anyɔɔ me, eye wɔgayi dzi heɔo mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 40.4 le Kele me. Nuɔɔɔwo kple adzɔnu siwo menye nuɔɔɔwo o la woe woe be adzɔnuwo katã fe asixɔɔ yi dzi alea.
- ix. Ga home si Dziɔɔɔɔ nadi akpe ga hafi wɔade ɲgɔyidɔwo wɔwɔ nu lae nye dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 7.4, le esime taɔɔɔzinu la nye dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 6.2. Ke hã la, ga alo fe si tsi anyi lae nye dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 2.0 le esime taɔɔɔzinu la nye dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 1. Nu vevito si he fe sia ve lae nye fe siwo tsi anyi le

Fe 2021 me, kple fe siwo do ŋɔɔ nɛ la to kpakple fe siwo tsi anyi le fe sia me la xexe.

- x. Va se de Anyɔnyɔ fe nuwuwu le Fe 2022 me la, fe si no dukɔa ŋu la fe home so kple dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama de alafa deka dzi fe 75.9, le esime wɔnye dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama de alafa deka dzi fe 76.7 le Fe 2021 fe nuwuwu. Nu si wɔe be fe siwo le dukɔa ŋu la le alea lae nye Ghana gaɖuɖa (Ghana sidi) fe kpekpeme fe dɔɖi.
- xi. Gbetaga siwo no Dzidɔɖa si la fe homee nye Amerikaga milion 6,591.8 si so kple ga home si wotsɔ doa adzɔnuwo le gbetadukɔwo me le yleti 2.9 me la le Anyɔnyɔ fe nuwuwu le Fe 2022 me, le esime gbetaga la fe home nye Amerikaga milion 9,695.2 (si so kple ga home si wotsɔ doa adzɔnuwo le yleti 4.3 me la) le Fe 2021 fe nuwuwu; eye
- xii. Ghana sidi la fe kpekpeme fe dɔɖi vivivi fe fufɔfo nenye be wogbãe de Amerikaga (Dola) me la nye mama de alafa deka dzi fe 54.2, le esime wɔnye mama de alafa deka dzi fe 48.5 ne wogbãe de Britaniaga (British Pound) me, le esime wɔnye mama de alafa deka dzi fe 3.1 le Fe 2021 fe nuwuwu hafi.

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsiɛdzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ɲu me”

GA SIWO DZIƉUƉUA KPƆ LE FE 2022 ME KPLE ALE SI WÒWƆ WO ƆU ƉƉE

7. Wogbugbo ɔɔɔ bubu wɔ ɔe kuxi siwo me tom xexemedukɔwo le kple esiwo me tom míele le dukɔa me la ɲu le Fe 2022 fe Gakpɔmɔnunyawo ɲuti Ɖoɔɔ si ɲu wogbugbo ɲku lé ɔo le Fea fe Memama me la me.
8. Nutsotso siwo ku ɔe Dziɔɔɔua fe gakpɔmɔnunyawo ɲu tso Dzove va se ɔe Anyɔɔɔ me le Fe 2022 me la ɔee fia be Dziɔɔɔua mekpɔ ga home si wokpɔ mɔ na be yeakpɔ la o, gake Dziɔɔɔua wɔ ɔe gaɲɔɔɔwɔwɔ fe taɔɔzinuwo dzi tso yeyiɔ yi yeyiɔ abe ale si wòɔe ene.

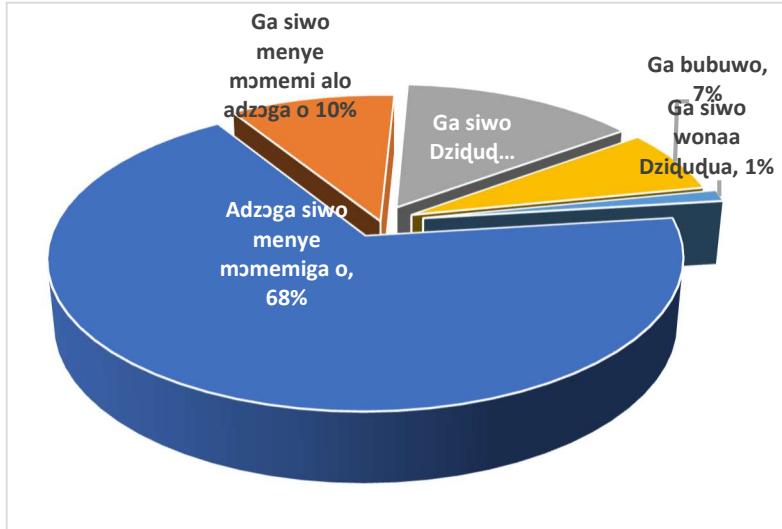
Ga Home si Dziɔɔɔua Kpɔ

9. Ga home si Dziɔɔɔua kpɔ kple ga home si wona Dziɔɔɔua la fe fufɔfoe nye Ghana sidi milion 65,399 (dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 11.0) le esime ga home si Dziɔɔɔua kpɔ mɔ na be yeakpɔ la nye Ghana sidi milion 67,307 (dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 11.4) eye Dziɔɔɔua kpɔ Ghana sidi milion 49,108 (dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 10.7) le Fe 2022 me.
10. Esusɔ Ghana sidi milion 1,909 alo dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 2.8 woatsɔ akpe ga home si Dziɔɔɔua kpɔ xoxo la hafi wòade ga home si Dziɔɔɔua kpɔ mɔ na be yeakpɔ la nu. Esia awɔe be gakpɔmɔnunyawo natsi ɔe fe si va yi me to la dzi kple mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 33.2. Nu si wɔe be Dziɔɔɔua mete ɲu kpɔ ga si wòkpɔ mɔ na la o lae nye be womete ɲu xɔ adzɔga vovovo siwo wokpɔ mɔ na abe ale wòɔe ene la o.
11. Adzɔga vovovo siwo woxɔ tso Dzove va se ɔe Anyɔɔɔ me le Fe 2022 me la dze le tata gbãto me. Tefe vovovo siwo Dziɔɔɔua kpɔ ga le tso Dzove va se ɔe Anyɔɔɔ me le Fe 2022 me la fe mama ɔe alafa ɔeka dzi dze le numeɔeɔe fe tata gbãto me.

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

Numedede fe tata 1: Tefe siwo Dziɖuɖua kpɔ ga le tso Dzove va se de Anyɔɔ me le fe 2022 me la fe totoɖeme

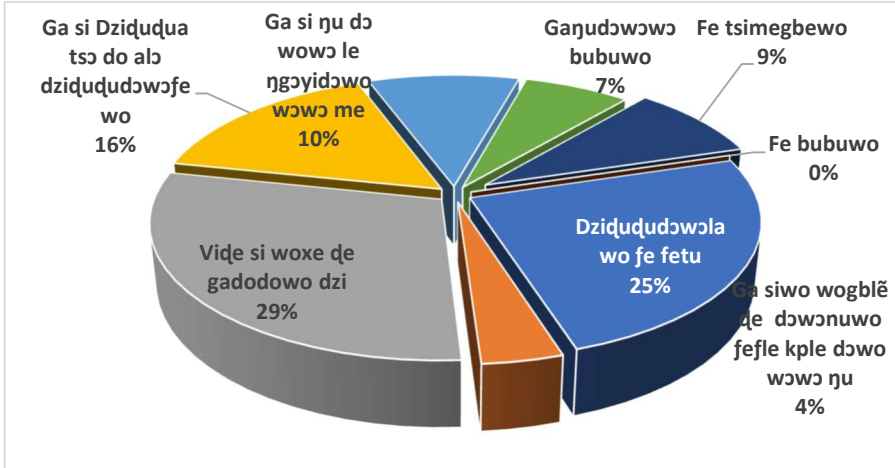
Ale si Dziɖuɖua Wɔ Ga ŋu de.

12. Ga home si ŋu do Dziɖuɖua wɔ (si lo ga tsimegbewo kple fe bubuwo xexe de eme) le fe 2022 me la fe homee nye Ghana sisi milion 109,421 (dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama de alafa deka dzi fe 18.5). Ga home sia so gbo vie wu ga home si ŋu wowo do do do be woatsɔ awɔ ŋɔyidawo la si nye Ghana sisi milion 103,992 (dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama de alafa deka dzi fe 17.6) kple mama de alafa deka dzi fe 5.2. Nu siwo wɔe be ga home si ŋu do Dziɖuɖua wɔ la so gbo vie wu esi ŋu wowo do do do lae nye videwo xexe de gadodowo dzi kple ga siwo Dziɖuɖua na Dziɖuɖudawo fe bubuwo la xexe.

13. Gaŋudawawo vovovowo me de de dze le numedede fe tata evelia me.

“Gakpomɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔxɔdede Adzɔnuwo ɲu me”

Numedede fe tata 2lia: Ale si Dziɖuɖua wo ga ɲu do tso Dzove va se de Anyɔnyɔ me le Fe 2022 me la fe toɖeme

Gadede ɲɔɔyidɔwɔ Wɔwɔ me

14. Dziɖuɖua fe ga siwo wòde ɲɔɔyidɔwɔ wɔwɔ me la wɔe be edze be wòadi Ghana sisi milion 44,022 (dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama de alafa deka dzi fe 7.4), le esime esi ɲu wɔwɔ doɖo do la fe home nye Ghana sisi milion 36,684 (dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama de alafa deka dzi fe 6.2). Dziɖuɖua kpɔ ga si wòdi tso kpe ga la fe akpa gãtɔ le tefe vovovowo le dukɔa me. Ga home si Dziɖuɖua kpɔ tso gbetadukɔwɔ me tso kpe ga la fe homee nye Ghana sisi milion 6,531 (dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama de alafa deka dzi fe 1.1).

Fe siwo Le Dukɔa ɲu le Fe 2022 me

15. Nutsotso si dzi womeda asi do haɖeke o la deɛ fia be fe si no dukɔa ɲu va se de Anyɔnyɔ me le Fe 2022 me la fe fufɔfoe nye Ghana sisi milion 467,371.32. (Amerikaga milion 48,871.34). Ga home sia so kple dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama de alafa deka dzi fe 75.9. Ga sia lo fe si Dziɖuɖua du le dukɔa me si nye Ghana sisi milion 195,657.61 si so kple dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama de alafa deka dzi la fe 31.8 la de eme, le esime

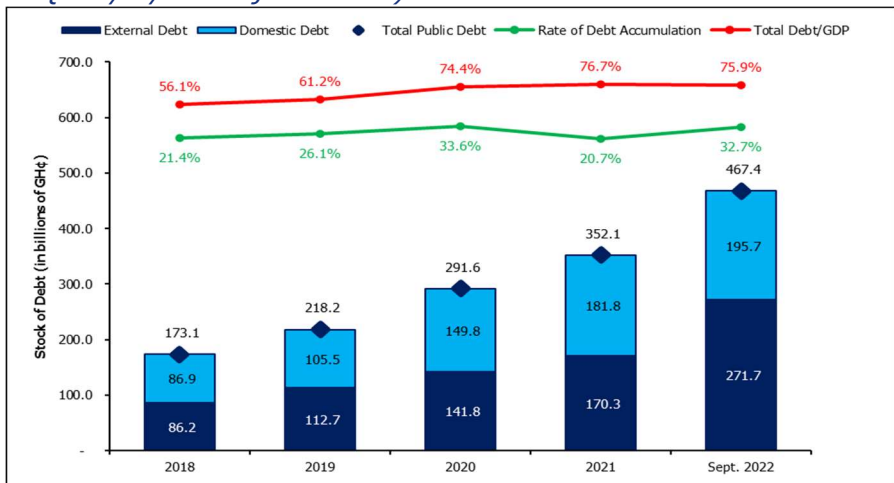

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Do Te, Wofe Kelili kple Tenunɔwo to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔxɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

fe siwo wòdu le gbetadukɔwo me la fe fufɔfo nye Ghana sisi milioni 271,713.71 si sɔ kple dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama de alafa deka dzi fe 44.1.

16. Nu si he fe si Dziɖuɖua du le tefe vovovowo le dukɔa me fe dzidzidedzi ve lae nye viɖe siwo xem Dziɖuɖua le de gadodowo /dzi la fe dzidzidedzi, eye nu si he fe si Dziɖuɖua du le gbetadukɔwo me fe dzidzidedzi ve lae nye Ghana gaɖuɖua fe kpekpeme fe diɖi.

Numedede fe tata 3lia: Fe siwo le dukɔa ŋu la fe nɔkɔme (Tso Fe 2018 va se de Anyɔnyɔ me le Fe 2022 me)

Tefe si wòtso: Dɔwɔfe si Kpɔa Ganyawo dzi

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

Fe 2023 fe Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo fe Taɔɔdzinu siwo me Do Woawɔ le Fe Uɛ Aɔewo me

17. Dziɔɔɔɔɔ zɔ ɔe ɔɔɔɔwo me do wɔwɔ fe uɛ aɔe fe taɔɔdzinuwo dzi hewɔ ɔɔɔ ku ɔe gakpɔmɔnunya gãtɔwo fe taɔɔdzinuwo ŋu (2023-2026);

- i. Dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo adzi ɔe edzi kple mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 4.3;
- ii. Dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo mɔmemimanɔmee adzi ɔe edzi kple mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 4.0;
- iii. Adzɔnuwo fe asixɔɔ alo asia fe ɔiɔi si ŋu wogbugbo ŋku léna ɔo la anɔ mama ɔe alafa ɔeka dzi fe “8+2”
- iv. Tso Fe 2023 va se ɔe fe 2026 me la, ga alo fe si atsi anyi la anye dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 1.3; eye
- v. Gbetaga siwo anɔ dukɔa si la fe fufɔfo ate ŋu afle adzɔnuwo tso gbetadukɔwo me le yleti ene teti me.

18. Dziɔɔɔɔɔ lé ŋku ɔe gakpɔmɔnunyagãtɔwo fe taɔɔdzinuwo kple ɔɔɔɔwɔ ɔe fe uɛe aɔewo ŋu fe taɔɔdzinuwo ŋu eye wòwɔ ɔɔɔ siwo gbɔna la le Fe 2023 fe gakpɔmɔnunya gãtɔwo ŋu ale;

- i. Dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 2.8;
- ii. Dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo mɔmemimanɔmee fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 3.0;
- iii. Va se ɔe Fe 2026 fe nuwuwu la, adzɔnuwo fe asidziyi yi alo asi fe ɔiɔi anye mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 18.9;
- iv. Ga alo fe si atsi anyi la anye dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 0.7; eye
- v. Gbetaga siwo anɔ dukɔa si la fe fufɔfo ate ŋu adɔ adzɔnuwo eye wòaxe fe ɔe dɔwo wɔwɔ ta le yleti 3.3 me.

FE UE AƉEWO FE GAKPɔMɔNUNYAWO FE ƉOƉO SI ɲU DƉ WɔWɔ GOME WOADZE LE FE 2023 ME

Adzɔgaxɔxɔɲutiɔɔowo

19. Be dukɔa fe gakpɔmɔnunyawo nali ke la, Dziɔɔɔɔ tso adzɔgaxɔxɔɲutiɔɔo siwo fe viɔe fe home asɔ kple dukɔa fe adzɔnuwo fe fufofo fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 1.35 la na Sewɔtakpekpea hena wo me dzodzro kple asidada ɔe wo dzi. Adzɔgaxɔxɔɲutiɔɔo siawo dometo aɔewoe nye:
- Woagbugbo ɲku alé ɔe adzɔga siwo woxena ɔe nu siwo wotsɔa atama wɔne la dzi la be woasɔ ɔe ECOWAS fe ɔɔɔowo nu, woada ɔe adzɔga si woxena ɔe aha seséwo dzi la dzi wòasɔ gbo wu esi woxena ɔe biya dzi la.
  - Woada ɔe adzɔga si nye VAT la dzi kple mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 2.5 tso 12.5 wòanye mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 15. Kpe ɔe esia ɲu la, woagbugbo ɲku alé ɔe ga home si dzi woxea VAT ɔo la ɲu be wòaha tɔtɔ vevi aɔewo ve ku ɔe nu siwo dzi womexea VAT ɔo o la ɲu.
  - Woatɔ adzɔga si nye NFSL wòazu GSL kple susu be wòalɔ dɔwɔfewo katã ɔe eme.
  - Woade le adzɔga si nye “E-Levy” la dzi tso mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 1.5 wòazu 1 eye woate fli ɔe ga home si dzi womexene ɔo gbe sia gbe o la me.
  - Adzɔgaxɔxɔɲutiɔɔo bubuwo dometo aɔewoe nye:
    - Woadzra nu si nye “SG Electromagnetic Spectrum” si wozãna le intanetijudɔwɔwo me la.
    - Woado adzɔga si woxena ɔe xɔ kple tefewo hayahaya ta la fe nyawo ɔe ɲɔ.
    - Woawɔ ɔɔɔo bubu si aɔe vi na dukɔa le mɔmemikunyawo me la me dɔ le mɔmemikufe si nye Jubilee Field la be wòade vi na dukɔa wu tsã; eye
    - Adzɔga siwo ɲu woagbugbo ɲku alé ɔo la malɔ fe siwo míekpɔ mɔ be míadɔ to gagbagbã me la bubu

---

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

ɔe adzɔgawo dzi ɔe eme o, ke boŋ akpɔ egbo be wobu fe siwo miaɔu to gagbagbã me la ɔe ga siwo ŋu do miaɔwɔna yeyiɔ didi aɔe la dzi.

Gaɔudɔwɔwɔɔɔɔɔɔɔɔ

20. Kpe ɔe adzɔgaxɔɔɔɔɔɔɔɔɔɔɔ ŋu la, Dziɔɔɔɔɔ wɔ gaɔudɔwɔwɔɔɔɔɔɔɔɔɔɔ vevi siwo gbɔna la atɔɔ ado abɔ dukɔa fe gakpɔmɔnunyawo fe kelili.

- Woaxe ga si woxena na ŋutetemanɔsitɔwo hena aheadada tsiditsidi dzi ɔeɔe kpɔɔ (LEAP) la fe tefe eve na wo tso Ghana sisi 45 yi Ghana sisi 90 yleti sia yleti eye woadzi afeko siwo woxea ga sia na la fe xexlɛme ɔe edzi wɔawu afeko 344,185 siwo wole ga la xem na fifia la. Gaɔudɔwɔwɔ fe ɔɔɔ siawo awɔe be ga home si woxena ɔe LEAP Ɖoɔ la ta la nayi dzi tso Ghana sisi milion 195.5 le Fe 2022 me yi Ghana sisi milion 395;
- Woada ɔe ga home si woxena na Nuɔalawo le Nuɔɔɔɔɔna Gɔmedzesukuviwo fe Ɖoɔ la me la dzi kple Ghana sisi milion 138.
- Woagayi Dukplɔla, Dukplɔla fe Kpedɔɔɔ, Dudɔlɔwo, Dudɔla fe Kpedɔɔɔwo, Mɔmefiawo kple dudɔla bubu siwo wɔa do le dɔwɔfe siwo nye Dukɔa to me la fe fetuwo fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 30 ɔeɔe dzi;
- Woade le adzɔga si woxena ɔe ga tɔxe aɔewo dzi la dzi tso mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 25 wɔanye mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 17.5;
- Woawo ga tɔxe siawo katã ŋu do to “GIFMIS” Ɖoɔ la ŋu do wɔwɔ me eye woakpɔ egbo be wowo GIFMIS ŋu do le wofe gaɔɔwɔwɔ kple gaɔudɔwɔwɔwɔ katã me. Woawo ɔɔɔ sia me do hafi Fe 2023 nawu enu.
- Woatɔ asi le dɔwɔla siwo wɔa do le dɔwɔfe siwo nye Dukɔa to me la fe fetuwo ŋu be masɔ gbɔ wu fetu si woxena na dziɔɔɔɔɔwɔla bubu siwo woxea fe na le “Single Spine Structure” fe Ɖoɔ la nu le fe sia fe me o.

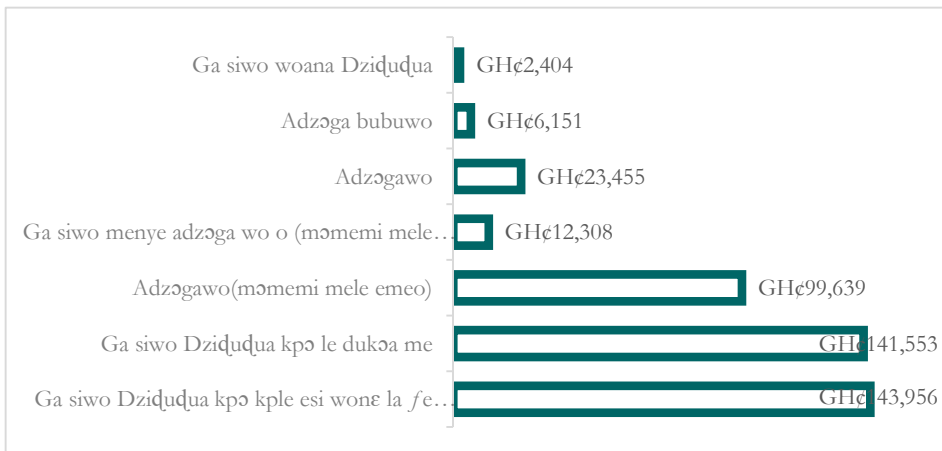

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Do Te, Wofe Kelili kple Tenunɔto to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔxɔdede Adzɔnuwo nu me”

Gadidi ɔe Ngɔyidɔwo Wɔwo nu le Fe 2023 me

- 21. Le Fe 2023 me la, ga home si Dziɔɔɔɔ kɔ kɔ na be yeaxɔ kple esi woana ye la fe home anye Ghana sisi milion 143,956 (dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 18.0). Tefe siwo Dziɔɔɔɔ kɔga ga tsoe koŋ - vevieto adzɔgawo xɔxɔ - ana Dziɔɔɔɔ nakɔ ga si wòle mɔ kɔm na la si fe home asɔ kple dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 1.35.

- 22. Ga home si Dziɔɔɔɔ le mɔ kɔm na la lo ga siwo atso dukɔa me siwo fe home anye Ghana sisi milion 141,552 la. Esia fia be adzɔgaxɔxɔ adzi ɔe Fe 2022 to dzi kple mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 46.6. Ga home si Dziɔɔɔɔ le mɔ kɔm na be ngɔyidɔwɔwo fe adzɔdolawo ana ye la fe home anye Ghana sisi milion 2,403 (dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 0.5).

Numedede fe tata 3lia: Gadidi ɔe ngɔyidɔwo wɔwo nu le Fe 2023 me (Le Ghana sisi milion me)

Tefe si wòtso: Dɔwɔfe si Kɔga Ganyawo dzi

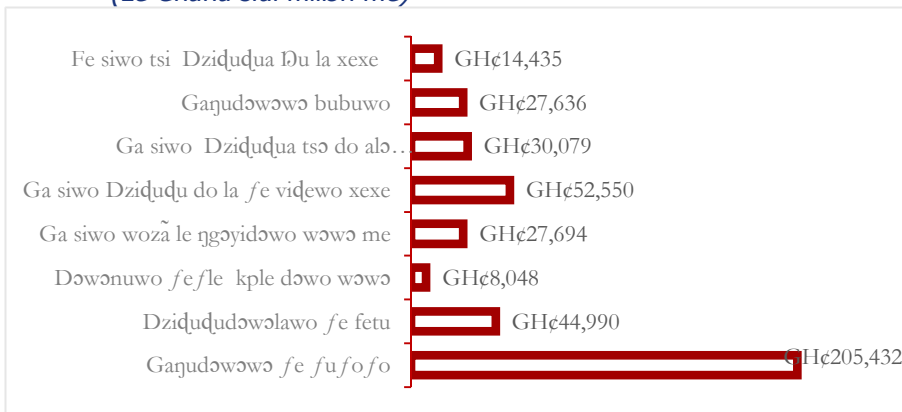

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Do Te, Wofe Kelili kple Tenunɔto to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔxɔdede Adzɔnuwo ɲu me”

Gamama de Dɔwɔnawo ɲu le Fe 2023

23. Ga home si ɲu do Dziɖuɖua awɔ (si lo ga tsimegbewo xexe de eme) la fe home anye Ghana sidi milion 205,431 (dukɔa fe adzɔnuwo fe fufofo fe mama de alafa deka dzi fe 25.6). Esia fia be Dziɖuɖua fe gaɲudɔwɔwɔ dzi de kpɔto kple dukɔa fe adzɔnuwo fe fufofo fe mama de alafa deka dzi fe 0.3 ne wotsɔe so kple esi wokɔ mo na le Fe 2022 me la. Esia fia be Dziɖuɖua doe kplikpaa be dukɔa fe gakpɔmɔnunyawo nali ke le mo nyuito nu. Ga home siwo Dziɖuɖua ka de ɲɔɔyidɔwɔ wɔwɔ ɲu le Fe 2023 me la fe totoɖeme dze le numeɖeɖe fe tata 5lia dzi.

Numeɖeɖe fe tata 4lia: Gamama de Dɔwɔnawo ɲu le Fe 2023 me (Le Ghana sidi milion me)

Tefe si wɔtso: Dɔwɔfe si Kpa Ganyawo dzi

Gaɲutiɖoɖo la fe Mademade kple Gadede ɲɔɔyidɔwɔ Wɔwɔ me le Fe 2023 me

24. Ku de ga home si ɲu Dziɖuɖua wɔ ɖoɖo do be yeakpo kple esi woane fe fufofo (si lo ga tsimegbewo xexe de eme) ɲu la, ele be Dziɖuɖua nadi Ghana sidi milion 61,475 si so kple dukɔa fe adzɔnuwo fe fufofo fe mama de alafa deka dzi 7.7 la atso akpe ga hafi wɔade efe ɲɔɔyidɔwɔ wɔwɔ nu. Fe si atsi anyi la fe homee

---

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo nu me”

nye Ghana sidi milɔn 8,925. Ga home sia sɔ kple dukɔa fe adzɔnuwo fe fufofo fe mama ɔe alafa ɔka dzi fe 1.1.

25. Dziɔɔɔua le mɔ kpɔm be yeakpɔ ga si yeadi akpe ga la tso tefe vovovowo le gbetadukɔwo kple Ghana dukɔa me. Tefe si Dziɔɔɔua agakpɔ ga le lae nye adzɔdolawo gbɔ. Adzɔdola siawo dometɔ ɔkae nye “IMF” si Dziɔɔɔua le ɔɔɔ woɔm kpɔli fifia hena ɔɔɔwoɔ ɔe fe siwo le Dziɔɔɔua nu la xexe.

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔto to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔxɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

TEFE VOVOVO SIWO WOWO ŊGƆYIDƆWO LE

27. Akpa sia fo nu tso Dziɖuɖua fe dɔ vevi siwo wòwɔ le dɔwɔfe vovovowo le Fe 2022 me kple dɔ bubu siwo ŋu wòwɔ ɖoɖo ɖo be yeagawo le Fe 2023 me la ŋu.
28. Ɖoɖo kple ŋgɔyidɔ siawo ku ɖe dukɔa fe ŋgɔyidɔɖo si me dɔ wɔm Dziɖuɖua le tso Fe 2022 yi Fe 2026 me la ŋu. Ɖoɖo sia fe taɖoɖzinue nye be woakpɔ ta na Dziɖuɖua fe ɖoɖo si nye Kovid-19 Dɔlélea fe Nugbiěfewo dzi Ɖeɖe Kpɔto, Dɔwɔfewo Fɔfo ɖe Te kple Alɔdodo Dɔwɔfewo fe Ɖoɖo la. Kpe ɖe esia ŋu la, eganye ɖoɖo sia fe taɖoɖzinu be miakpɔ ta na Dukɔ Fofuawo fe Habɔbo fe Fe 2023 fe Taɖoɖzinu la (Ŋgɔyidɔwo fe Kelili) kple Afrika Dukɔ Fofuawo fe Fe 2063 fe Taɖoɖzinu la.
29. Akpa sia fo nu tso tefe vevi siwo Dziɖuɖua wɔ ŋgɔyidɔwo le kpe ɖe ɖoɖo kple ŋgɔyidɔ siwo wòagawo le Fe 2023 me la ŋu.

Nuɖuɖukpɔkɔ

30. Abe ale si Dziɖuɖua wɔ ɖoɖo be yeahɛ tɔtrɔ ava ga home si agbledelawo kpɔna le nuɖuɖutiwo dodo me ene la, wona nuɖuɖuti siwo woviã la fe milion 2.5 agbledelawo le Fe 2022 fe agbledeyeyiwo me.
31. Dziɖuɖua fle koklovi kple xe bubu siwo fe xexlěme nye 120,000 la ma na koklonyilawo. Koklonyila siawo nye nyɔnuwo eye wole Metropolita, Minisipa kple nuto sue asieƙe me (Savelugu, Sagnarigu, Wa Municipal, Nandom, Sissala East, Nkwanta South, Techiman North kple Nkoranza) le Lãnyinyi kple Dɔwɔɖuiakpɔkɔ fe Ɖoɖo la nu.
32. Kpe ɖe esia ŋu la, Dziɖuɖua gaƙle afemelã siwo fe xexlěme nye 3,750 la ma na lãnyife vovovowo kple lãnyila 45 be wòado ŋusẽ wo le wofe afekɔwo dzi kpɔkɔ me, nenye be wofe agblemenukuwo mewo o.

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔto to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔxɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

33. Le Fe 2023 me la, Dziɖuɖua ado nuɖuɖuti adodoea fe agbledenyawo ɔe ŋɔ to aziti, yɔkuti, neti, deti, mangoti kple robati siwo fe xexlẽme nye milion 5.65 la mama na nuɖuɖutigbledela 175,000 me.
34. Dziɖuɖua wu agbaxɔ 65 tutu nu. Agbaxɔ siawo axɔ bli kple kuinu bubu siwo fe kpekpeme anye metriktɔni 80,000 la akpe ɔe esiwo le dukɔa si xoxo la ŋu le Nuto Ɖeka Agbaxɔ Ɖeka fe Ɖoɖo la nu. Do sia aɔe agblemenukuwo fe gbegblẽ edziedzi le wo xaxa vɔ megbe fe kuxiwo ɔa ale be agbledelawo maganɔe ɔe eme o, ke boŋ wofe gakpɔmɔnunyawo nakpɔ kelili.
35. Le Fe 2023 me la, Dziɖuɖua awu Tsidede Agblemenukuwo fe Do si Wɔm Wole le Tamne la fe Akpa Etɔlia nu, aɔe dam ɔe Sunyeri, Tousal/Jeyiri, Tasundo kple Gilang be woate ŋu ade tsi agblemenukuwo le Vunamia kple Gilang.

Fetilaiza si Wometsɔ Atike Wɔe o la Ŋu Do Wɔwɔ Dodo ɔe Ŋɔ

36. Esi fetilaiza si wotsɔ atike wɔe la megabo o, eye efe asi yi dzi zi ɔeka ɔe kuxi siwo me xexemedukɔwo katã le totom ta la, Dziɖuɖua da ɔe fetilaiza si wometsɔ atike wɔe o la fe agbɔɔɔɔ si wozãna la dzi be woazã ɔe esi wotsɔ atike wɔe gake meli woakpɔ azã o la tefe. Ɖoɖo sia do nuɖuɖukpɔkpɔ fe nyawo ɔe ŋɔ eye wòɔe nuɖuɖu fe anyimanɔmanɔ dzi kpɔɔ.
37. Le Fe 2023 me la, Dziɖuɖua ado fetilaiza si wometsɔ atike wɔe o la wɔwɔ fe nyawo ɔe ŋɔ. Dziɖuɖua akeke fetilaiza si wometsɔ atike wɔe o la wɔwɔ ɔe edzi to masini siwo ŋu do wowɔna le wo wɔwɔ me la fefle me. EXIM gadzraɔɔfea ado abɔ Dziɖuɖua le do sia wɔwɔ me.
38. Le Fe 2022 me la, Dziɖuɖua ɔo tɔmelãnyife 125 (tsive 108 kple xadza 16), fle tɔmelãwo fe nuɖuɖu bagi 17,460 eye wòma tsive kple xadza siwo me tɔmelãviwo le la na dɔwɔfe kple

---

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

tɔmelãnyilawo fe hatsotso siwo fe xexlẽme nye 25 la le Tɔmelãnyinyi hena Nuɖuɖu kple Dɔwɔɖuiakpɔkɔ fe Ɖoɖo la nu. Kpe ɔe esia ŋu la, wona hehe ame 294 ku ɔe tɔmelãnyinyi ɔe mo nyuitɔ nu ŋu eye tɔmelãnyila 408 hã xɔ hehe le tɔmelãwo fe nuɖuɖuwo wɔwɔ me.

39. Le Fe 2023 me la, Dziɖuɖua aɔe tsive 300, afle xadza 40 kple tanje tɔxe si me wonyia tɔmelãwo le la 52 eye wòana tɔmelãwo fe nuɖuɖu bagi 35,000, akpavi kple adeyevi milion 3 na tɔmelãnyilawo fe hatsotso 50.

Kokogbledede

40. Le kokogbledede me la, Dziɖuɖua di dɔwɔɖuia 147,000 na dukɔmeviwo to ɔɔɔ vovovowo abe asitɔɔ le kokogbledede, kokotiwo gbugbo do, atikedede kokoti viwo, fetilaizadede wo kple wo ŋu tsatsra ene me. Dziɖuɖua wɔ ɔɔɔ sia ŋu do kple susu be sɔhɛawo nakpɔ gome le agbledede me be sɔhɛawo fe uuu tso du viwo me yi du gãwo me dzi naɔe kpɔɔ.

41. Le Fe 2023 me la, Dziɖuɖua ayi ɔɔɔ siawo me do wɔwɔ dzi be wòadi dɔwɔɖuia bubuwo akpe ɔe esiwo li xoxo la ŋu be dukɔmeviwo fe dɔwɔɖuiakpɔkɔ fe nyawo nali ke be dɔmakpɔwɔ fe agba si le Dziɖuɖua dzi la dzi naɔe kpɔɔ.

Latrikiɔusẽ kple Mɔmeminyawo

42. Be latrikiɔusẽkpɔkɔ kple emama fe nyawo natsɔ afɔ nyuie eye wòakpɔ kelili la, wowu Volta- Achimota- Mallam latrikika gã denɔɔ si fe kpekpe me nye 161kv la hehe fe dɔwo nu eye wòle do wɔm.

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔto to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ɲu me”

43. Abe ale si Dziɖuɖua ɖoe be latrikijusẽ naɖo dukɔa fe akpa sia kpa le Fe 2024 me ene la, wohe latrikika yi nuto 157 me le Anyɔnyɔ me le Fe 2022 me. Esia wɛe be latrikijusẽzazã le dukɔa me dzi ɖe edzi tso mama ɖe alafa ɖeka dzi fe 87.03 yi mama ɖe alafa ɖeka dzi fe 88.54 le Fe 2021 me.
44. Abe Dziɖuɖua fe ɖoɖo be yeahe latrikijusẽ si ɲu wogbugbɔa asi trɔna le zãna la ayi nuto siwo le tɔdomekpowo dzi kple tefe siwo be ɖe ememe fe akpa aɖe ene la, wowu latrikikahehe yi Azizkpe, Aflive kple Alorkpem tɔdomekpowo dzi fe dɔwo nu le Ada Yedzefe Nuto Sue me le Gẽ Nuto Gã la me.
45. Le Fe 2023 me la, Dziɖuɖua awu dzadzraɖoɖo siwo ku ɖe latrikikahehe tso Gẽ yi Kumasi, ‘Western Corridor’ latrikika denɖɔwo hehe nu. Kpe ɖe esia ɲu la, latrikahehedɔ siawo ado ab Sola Latrikijusẽzazã fe Ɖoɖo si Dziɖuɖua de to me la me dɔ wɔwɔ.
46. Dziɖuɖua ahe latrikika ayi du 400 bubuwo me le Kpekpedenunana Ame Ɖokui le Latrikikahehe fe Ɖoɖo 4lia kple 5lia kple ‘Turnkey’ Dɔwo ɲu le Fe 2023 me. Dɔ sia b latrikikahehe yi nuto tiatia aɖewo abe Ahafo, Ashanti, Bono, Gbegãdzi kple Yedzefe Gbegãdzi nutowo me ene ɖe eme. Dziɖuɖua agadze solakaɖi fe agba si wɔa dɔ vovovowo le ablwo dzi la mama na Metropolita, Minisipa kple Nuto Suewo le dukɔa me godoo.

Amexɔɔ ɔe Dɔ me

47. Va se ɔe Kele fe nuwuwu le Fe 2022 me la, Dɔwɔfe si Kpa Amexɔɔ ɔe Dɔ me fe Nyawo gbo la xɔ sɔhe 80,735 ɔe dɔ vovovowo me.
48. Le Fe 2022 me la, Dziɖuɖua wɔ dɔ siwo gbɔna la le Amexɔɔ ɔe Dɔ me kple Dɔwɔɖiadiɖi na Amewo fe Ɖoɖo Bubu la nu:
- Dziɖuɖua do atiwo ɔe anyigba si fe lolome nye eka 645 si dome gblẽ la dzi. Esia wɔe ame 2,300 kpa dɔ le wɔwɔm; eye
  - Woviã agblemenuku siwo wodzrana la siwo fe xexlẽme nye milion 20 la tso do ab Agbledenyawo Dodo ɔe Ngɔ fe Ɖoɖo la. Esia wɔe be wodi dɔ na sɔhe 80,071 siwo nye ame siwo woxɔ ɔe dɔ me koŋ kple esiwo womexɔ ɔe dɔ me koŋ o la fe xexlẽme le Akotom, Adinkra, Techire, Akwatiakwaso, Fufuo kple Hohoe.
49. Le Fe 2023 me la, Dziɖuɖua agayi dɔ siwo gbɔna la wɔwɔ dzi:
- Woagatrɔ asi le anyigba eka 1000 siwo dome gblẽ la ŋu le nuto tiatia aɖewo me, woaviã nuɖuɖu siwo wodzrana la fe atiwo abe neti, deti, aɖutiti kple maŋgoti be woatsɔ ado ab agbledede kple atidodo fe ɔoɖo la;
  - Woado nuɖuɖutiãfe 10 ɔe tefe tɔxewo siwo awɔe be ame 100,000 nakpa dɔ awɔ; eye
  - Woana hehe ame siwo kua tomenu xɔasiwo ɔe madzemadze dzi kple ame siwo adi be yewoaku tomenu xɔasiwo ɔe madzemadze dzi la dometo 20,000, dɔwɔfe sue siwo kua tomenu xɔasiwo la dometo 200, le tomenu xɔasiwo kuku kple lãmesẽmenɔto, dedinɔtoɔoɖo kple mɔnu bubu siwo woato be wofe dedinɔto le gayibokuku me la nali ke la.

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔwo to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔxɔdede Adzɔnuwo ɲu me”

Dɔwɔga kple Dɔwɔɔɔiadidi Na Sɔɛawo fe Ɖoɔo la

50. Dzuɔɔɔɔɔa ɔɔe be yeadi dɔwɔɔɔɔia na sɔɛ siwo fe xexlɛme manɔ sue wu milion ɔɔeka o la tso Fe 2022 va se ɔɔe 2025 me, to ga siwo fe viɔe masɔ gbo o la dodo na wo me be sɔɛawo naɔɔo dɔwɔɔɔɔewo le wo ɔɔkuiwo si le Dɔwɔga kple Dɔwɔɔɔiadidi na Sɔɛawo (YouStart)fe Ɖoɔo la nu.

51. Woawɔ ɔɔoɔo sia ɲu dɔ le fe etɔ me be wɔɔado abɔ sɔɛ siwo mexo wu fe 40 o la be woɔo dɔwɔɔɔɔewo suewo. Ɖoɔo la na hehe sɔɛawo, ena adzɔnuwo dzadzra le asi me fe mɔnukpɔkɔ wo eye wɔna dɔwɔwɔ ɔɔe se kple ɔɔoɔo nu fe alɔdodo sɔɛawo. Sɔɛ 70 kpɔ gome le ɔɔoɔo sia me eye wozã ga home si nye Ghana sidi milion 1.98 ɔɔe dɔ siawo wɔwɔ ɲu.

52. Dziɔɔɔɔɔa de asi agbalɛ te kple Ghana Gadzraɔɔɔewo fe Habɔɔo kple gadzraɔɔɔe 11 hena Dɔwɔga kple Dɔwɔɔɔiadidi na Sɔɛawo (YouStart)fe Ɖoɔo la me dɔ wɔwɔ Le esia ta la, gadzraɔɔɔewo di ga home si nye Ghana sidi bilion 1.169 si nye ga home si ɲu dɔ wo ge wole le Ɖoɔo la me la fe mama ɔɔe alafa ɔɔeka dzi fe 30.

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

Atidodo ɔ Ghana hena Yame fe Tɔtrɔ fe Kuxiwo gbo Kpɔkpɔ

53. Le Fe 2022 me la, woma ati siwo woviã siwo fe xexlẽme anɔ abe milion 26.65 ene la eye wo dometo milion 24.44 le Atidodo ɔ Ghana fe Nkeke fe ƉoƉo la nu. Kpe ɔ esia ŋu la, wogama ati siwo woviã siwo fe xexlẽme nye milion 12.9 la eye wodo woawo hã. Ati siawo dometo aɔewoe nye `ofram, emire, wawa, kokrodua teak, cedrela, gmelina, cassia, eucalyptus’ kple mahogani.

Atidodo ɔ Ghana fe Nkeke

54. Wodo ati ɔ anyigba si fe lolome nye aka 11, 692 la le esime taɔɔdzinu si ŋu wogbugbo ŋku lé ɔ la nye aka 17,000 le Atidodo ɔ Dukɔa me fe ƉoƉo la nu.

55. Abe Atidodo ɔ Ghana fe Nkekea fe akpa aɔe ene la, woado ati siwo woviã siwo fe xexlẽme anɔ abe milion 20 ene la le Fe 2023 me.

56. Xexea me fe dzoxɔɔ nye kuxi gã aɔe na xexemedukɔwo katã eye wogblẽa nu tso miafe lãmesẽmenɔɔ, nuɔɔɔ kple dukɔ siwo ŋu yame fe tɔtrɔ gblẽa nu le abe Ghana ene la ŋu. Le “V20” fe Nutsotso si Ku Ɖe Yame fe Tɔtrɔ fe Nugblẽfewo ŋu me la, ga home si nye Amerikaga 15,200,001,695 la bu na Ghana dukɔa tso Fe 2000 me va se ɔ 2019 me.

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔto to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔxɔdede Adzɔnuwo ɲu me”

57. Dziɖuɖua ayi agblemenuku siwo tea ɲu wɔna le kudɣiwo la fe agbledede fe nyawo dodo ɔe ɲɔɔ dzi. Esia nye ɔɔɔ vevi ɔɔe si ku ɔe tɔɔ ɔe yame fe tɔɔ fe wɔnawo ɲu eye Dziɖuɖua ade ga tsidede agblemenukuwo fe dɔwo wɔwo me le dukɔa me godoo. Kpe ɔe esia ɲu la, woado lã vovovowo nyinyi fe nyawo ɔe ɲɔɔ be lãnyilawo fe ganyawo natsɔ afɔ eye wòade kuxi siwo ado tso agblemenukuwo fe mawɔmawɔ me ɔe yame fe tɔɔ ta la dzi kpɔɔ.

Tsinono Nyui kple Dzadzɛnyenyenyawo

58. Le Fe 2022 me la, wowu Tsinono Nyui Hehe Yi Nuto Sue Atɔ me fe Ɖoɔ si wogade ɲko na be ‘STRABAG’ Tsinono Nyui Hehe fe Ɖoɔ la fe Akpa 3lia fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 95 nu le Volta nutoa me. Nuto Sue siwo kpɔ gome le tsinono nyui hehe fe dɔ sia me la woe nye Adaklu Anyigbe; Agotime-Ziope; Central Tongu; Ho West kple North Tongu. Ne wowu dɔ siawo wɔwo nu vɔ la, nuto 424 kple ame siwo fe xexlẽme wu 234,000 la akpɔ gome le tsi la ɲu dɔ wɔwo me.

59. Dziɖuɖua gayi fugonɔɔ siwo atsi atsiafu fe fuɔename kple amedeɔe nu la wɔwo dzi. Esia awɔe be amewo, wofe dɔwɔɔɔiawo kple nuncamesiwo anɔ dedie. Wole dɔ siawo wɔm fifia eye woɔ nuwufe fe ɔɔe vovovowo ale: wowu Dansoman dɔ fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 97 nu; wowu Komenda dɔ fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 95 nu; wowu Elmina dɔ fe Akpa Evelia fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 92 nu; wowu Cape Coast dɔ fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 80 nu; eye wowu Anomabu dɔ fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 75 nu; wowu Dixcove dɔ fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 40 nu; wowu Aboadze dɔ fe Akpa Evelia fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 45 nu; eye wowu Ningo-Pampram dɔ fe mama ɔe alafa ɔeka dzi fe 50 nu.

60. Le Fe 2023 me la, Dziɖuɖua agayi fugonɔɔ siawo wɔwo dzi eye wòagadze fugonɔɔ bubu siwo atsi atsiafu fe fuɔenamewo nu la gome le Blekusu (Akpa Evelia), Apam, Axim (Akpa Evelia), La kple

---

*“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to
Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ŋu me”*

Teshie, Dansoman (Akpa Evelia), Shama, Ningo-Pampram (Akpa Evelia), Tema New Town, Anloga, Takoradi kple Maritime University.

Mɔdonyawo

61. Le Fe 2022 me la, wogayi La Beach lɔrimɔdodo fe dɔ dzi. Dɔ sia awɔe be ɔu siwo toa ‘Accra Tema Beach Road’ lɔrimɔ dzi la nasɔ gbɔ wu tsã. Kpe ɔe esia ɲu la, wogale agbasarã si bɔ lɔrimɔ kɔkɔme vovovo etɔ ɔe eme la tum ɔe Nungua Barrier.

La Beach lɔrimɔ gã si dom wole la

62. Abe Dziɔɔɔɔa fe agbagbadzedze be yeakeke lɔrimɔ gãwo ɔe edzi kple susu be ɔuwo nate ɲu anɔ fli eve me le lɔrimɔ fe akpa eveawo eye woado dedinɔnɔnyawo ɔe ɲɔ le lɔrimɔwo dzi fe akpa aɔe ene la, wodze lɔrimɔ gã si tso Tema yi Aflao kple esi tso Tema yi Akosombo la dodo gɔme. Wodze asitɔtrɔ le lɔrimɔ si tso Assin Fosu yi Assin Praso la ɲu gɔme. Lɔrimɔ sia fe didime nye kilomita 1.2 eye wole ekekem ɔe edzi be ɔuwo nate ɲu anɔ fli eve me le lɔrimɔ la fe akpa eveawo. Lɔrimɔ sia to Assin Fosu dua me eye woatrɔ asi le eɲu be wɔazu lɔrimɔ si woma ɔe akpa ene me. Wogbugbo dze dzisasrã si to keteketemo te la wɔwɔ gɔme; eye wogbugbo dze tsisife (gɔta) le Assin Fosu kple Assin Praso dome la ɔeɔe gɔme.
63. Obetsebi Lamptey lɔrimɔ gã la fe agbasarã si tum wole ɔe Circle fe Akpa Evelia kple eɲutidɔ bubuwo wɔwɔ le edzi yim. Kpe ɔe esia ɲu la, esi wowu Tema Motowɛ Ranabauiti dɔ fe Akpa Gbãtɔ nu la, woadze Akpa Evelia si nye lɔrimɔ kɔkɔme etɔ siwo to wo nɛwo tame me la dodo gɔme.

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Woƒe Keƒiƒi kple Tenunɔnɔ to Ɖɔwɔna Vovovowo ƒe Tsitsiɛɛdzi kple Asixɔxɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

Obetsebi Lampɛyɛ ƒrimɔ gã la ƒe Akpa 2lia

64. ƒrimɔ gã vevi siwo dom wole le nuto gãwo me kple esiwo dom wole tso nuto gã ɔka me yi nuto gã bubu me siwo gɔme wodze le Fe 2019 me la ɔo nuwuwu ƒe ɔɔƒe vovovowo. ƒrimɔ siwo dodo nu wowu la domɛto aɔɛwoe nye:

Xexlɛmedzesi	Ɖɔwɔ ƒe Ŋko	Nuto	Didime (kilomita)
1	Osiem - Begoro ƒrimɔ Gbugbɔdo – Akpa 5lia	Ʋedzefe	24.8
2	Golokwati-Wli ƒrimɔ la gbugbɔdo be wòɔnyo wu tsã (kilomita10-kilomita 27)	Amugã	17.0
3	Nsuta – Beposo ƒrimɔ la gbugbɔdo be wòɔnyo wu tsã, Akpa 3lia	Ashanti	7.0
4	Asitɔtrɔ le Nkonya Wrumpɔng – Kwamikrom ƒrimɔ ŋu	Oti	21.0
5	Bawjiase - Adeiso ƒrimɔ la ƒe akpa aɔɛ gbugbɔdo	Titina	15.0
6	Tamale - Salaga ƒrimɔ la ƒe dowo tetre- Akpa 1	Gbegãdzi	25.4

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Do Te, Wofe Kelili kple Tenunɔwo to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔxɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

65. Lɔrimo bubu siwo dom wole siwo do nuwuwu fe dofe vovovowo la dometo aɖewoe nye esiwo gbɔna:

Xexlɛmedzesi	Dɔawo fe Ŋko	Nuto	Didime (kilomita)	Dofo si dɔa do le Anyɔnyo me (%)
1	Navrongo - Naga Lɔrimo la gbugbo do be wòanyo wu tsã (tso kilomita 2.7 yi kilomita 42.2) – Akpa 1	Yedzefe Gbegãdzi	39.5	45
2	Wa-Bulenga-Yaala Lɔrimo la gbugbo do be wòanyo wu tsã (tso kilomita 6.0 yi kilomita 37.0) - Akpa 1	Yetodofo Gbegãdzi	31.0	52
3	Salaga - Ekumdipe - Kpandai Lɔrimo la gbugbo do be wòanyo wu tsã (tso kilomita 26.7 yi kilomita 45.3) kple Kpandai – Nkanchina Lɔrimo la gbugbo do be wòanyo wu tsã (kilomita 10.8) - Akpa 2lia	Gbegãdzi	29.4	69
4	Yagaba - Mankarigu Lɔrimo la gbugbo do be wòanyo wu tsã (tso kilomita 12.0 yi kilomita 24.0) kple Mankarigu - Nawuni Lɔrimo la gbugbo do be wòanyo wu tsã (tso kilomita 0.0 yi kilomita 17.5) – Akpa 4lia	North East	29.5	76
5	Daboya - Mankarigu Lɔrimo la gbugbo do be wòanyo wu tsã (tso	Savannah	33.1	52

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Do Te, Wofe Kelili kple Tenunɔwo to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔxɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

	kilomita 30.0 yi kilomita 63.1) – Akpa 5lia			
6	Asitɔtro le Atebubu – Kwame Danso Lɔrimɔwo ŋu	Bono East	35.0	30
7	Anwiankwanta – Obuasi Lɔrimɔ la gbugbodo be wòanyo wu tsã	Ashanti	30.0	90
8	Nalerigu – Gbintri Lɔrimɔ la gbugbodo be wòanyo wu tsã (tso kilomita 6.0 yi kilomita 46.0) – Akpa 2lia	North-East	40.0	70
9	Asitɔtro le New Abirem – Ofoasekuma Lɔrimɔ ŋu (tso kilomita 0.0 yi kilomita 33.2) – Akpa 2lia	Yedzefe	33.2	99
10	Bogoso – Insu Siding-Huni Valley Lɔrimɔ la gbugbodo be wòanyo wu tsã – Akpa 4lia	Yetoɔɔfe	26.0	83
11	Sefwi Wiawso - Akontombra Lɔrimɔ la gbugbodo be wòanyo wu tsã (tso kilomita 0.0 yi kilomita 15.0) - Akpa 2lia	Western North	15.0	75
12	Akrodie - Sayereso Lɔrimɔ la gbugbodo be wòanyo wu tsã (tso kilomita 0.0 yi kilomita 20.0) – Akpa 1	Ahafo	20.0	85
13	Menji – Bui Lɔrimɔ la gbugbodo be wòanyo wu tsã (tso kilomita 0.0 yi kilomita 30.0) - Akpa 1	Bono	30.0	98.4
14	Asitɔtro le lɔrimɔ tiatia aɔewo ŋu le Gɛ Nuto me	Gɛ	25.0	78

Agbalẽsrɔnyawo

66. Abe ale si Dziɖuɖua ɖoe eɖokui dzi be yeakpɔ egbo be dɔwɔnu siwo sukuwo kple agbalẽsrɔdzikpɔdɔwɔfewo hiã hena wofe gbe sia gbe dɔwɔnawo fe afɔtsɔtsɔ nasu wo si ene la, Dziɖuɖua fle bɔsu siwo tsɔa ame 66 la dometo 175, pikɔpu 71 kple agblenɔbuu 2 ma na sekendrisukuwo kple suku siwo me wosrɔa aɖaɖudɔwo kple asinudɔwo le la le dukɔa me godoo.
67. Le Fe 2022 me la, Dziɖuɖua na hehe ŋutsu 3,724 kple nyɔnu 3,715 siwo nye asinudɔwɔlawo la le suku siwo me wonaa hehe amewo le tso nutowo fe ŋgɔyiɣi, asinudɔwo kple aɖaɖudɔwo wɔwɔ ŋu le la dometo 29 me be woatu wofe aɖaɖuwo ɖo be dɔwɔɖuiakpɔkɔ fe mɔnukpɔkɔwo nasu wo si eye wòadɛ aheadada dzi kpɔtɔ.
68. Kpe ɖe esia ŋu la, wona hehe agbalẽsrɔdzikpɔla siwo le nuto 248 me la tso nutowo fe ŋgɔyiɣi ŋu le ‘Rural Development College’ le Kwaso be wòakpe ɖe wo ŋu woafɔ nutoa me tɔwo nu fu hena ŋgɔyidɔwo wɔwɔ.
69. Dziɖuɖua ana hehe agbalẽsrɔdzikpɔla 500 tso nutowo fe ŋgɔyiɣi ŋu eye woawɔ hehenanamɔnu yeye siwo ku ɖe dɔwɔɖuia siwo menye agbledɔ o ŋu la fe mɔnukpɔkɔwo ŋu dɔ abe adzalɛɖaɖa, ketelɔɔ, afɔkpa kple bagiwɔwɔ ene be wòado nutometɔwo fe gakpɔmɔnunyawo ɖe ŋɔ.

Lãmesɛnyawo

70. Le Ghana dukɔa me la, asrãɖɔ nye dɔléle gbãtɔ ewo siwo wua ame la dometo ɖeka. Eya ta abe Dziɖuɖua fe agbagbadzedze be yeɖe asrãɖɔ ɖa kenken fe akpa aɖe ene la, wodze kompitanutinunya tɔxe aɖe (LSM Implemented app) ŋu dɔ wɔwɔ gɔme be woate ŋu

---

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsiɛdzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

ade dzeɛsi tefe siwo muwo dzina ɔɔ le nutowo me la ahatsrɔ wo. Dɔɔɔɔfe si me wonaa hehe lãmesẽdɔwɔlawo le la dze kɔmpitanɔutinunya si dea dzeɛsi dɔlɛlewo le lãme na ame la ŋu dɔ wɔwɔ gɔme eye wofe uu si me lãmesẽdɔwɔlawo fe dɔwɔnuwo nɔna la be woatsɔ ado ab lãmesẽdɔwɔlawo fe tsatsa tso tefe yi tefe le dɔwɔwo gbɔ kpɔkpɔ me.

71. Le Fe 2022 me la, Dziɔɔɔɔɔ wu Dɔɔɔɔfe Suevo tutu nu le Debiso, Nsutam kple Tiawia; wotu dɔɔɔɔfe si wotuna na nuto suevo la ɔɔ Konongo; Dziɔɔɔɔɔ gawu dɔɔɔɔfe kple dɔwɔwo fe nɔfe tutu nu le Aflao, Elubo, Keta, Kumasi South kple Sewua; eye wogatu Tefe si Wokpɔa HIV/AIDS Dɔlɛlawo gbɔ le kple Tefe si Woɔɔa kpɔ KOVID-19 Dɔlɛlawo le la le Korle-Bu.
72. Le Fe 2023 me la, Dziɔɔɔɔɔ agayi edzi awɔ ɔɔɔ siwo akplɔ lãmesẽdɔwɔlawo fe dzodzo le dukɔa me la. Woawɔ esia to asidede ɔɔɔ siwo dzi Ghana Dziɔɔɔɔɔ kple United Kingdom Dziɔɔɔɔɔ da asi ɔɔ la fe agbalɛ te me.
73. Dziɔɔɔɔɔ ayi edzi aɔɔ Dɔwɔɔfe si Kpɔa Dukɔa fe Atikenyawo gbɔ kple Dɔwɔɔfe si Kpɔa Dɔlɛlewo nu Tsitsi fe Nyawo gbɔ le Ghana la ɔɔ dukɔa me. Kpe ɔɔ esia ŋu la, woadze atike siwo wozãna le asrãɔɔɔɔɔ me la ŋu dɔ wɔwɔ gɔme le Fe 2023 me be wòɔɔ asrãɔ fe amewuwu sɔgbɔ le dukɔa me dzi kpɔɔ.

Dukomeviwo fe Dedinɔto

74. Le Fe 2022 me la, Dziɖuɖua xɔ kpovito 5,000 ɔ Ghana Kpovitowo fe Dɔwɔfea abe Dziɖuɖua fe agbagbadzedze hena dedinɔtonyawo dodo ɔ ɔ ɔ fe akpa aɔ ene be woakpo egbo be se kple ɔɔɔwo wo do le dukɔ me.
75. Kpovitowo fe Dɔwɔfea fe Hatsotso si Kpa Hlɔɔonyawo Gɔme Kuku fe Nyawo gbo la ɔ wofe hatsotso bubu be wɔakpo nugomekuku siwo womekpo ta na haɔke o la fe nyawo gbo. Woɔ Kpovitowo fe Hatsotso Tɔxe si Tsia Tsitre ɔ Adzodanyawo nu la ɔ ɔ duwo me. Kpe ɔ esia nu la, wogaɔ Kpovitowo fe Hatsotso siwo Nɔa Moto dzi Nɔa Tsatsam la fe Dɔwɔfewo ɔ du ga tiatia aɔewo me. Woɔ Kpovito siwo Wɔa Avu kple So Nu Do le Wofe Dɔwɔwɔwo me la fe dɔwɔfewo hena wofe dɔwɔ wɔwɔ. Dedinɔtoɔɔ yeye siawo nye kpovitowo fe dɔdeasiwo dometo siwo ado dukomeviwo fe dedinɔto ɔ ɔ ɔ le duko me la.
76. Dziɖuɖua gayi Afetsotso na Dedinɔtoɔwɔlawo fe ɔɔɔ la fe Akpa Etɔlia fe dɔwɔ wɔwɔ dzi. ɔɔɔ sia la afeko 320 tsotso na Ghana Kpovitowo le Ghana Kpovitowohefe si le Tesano la ɔ ɔ eme.
77. Dziɖuɖua to Dɔwɔfe si Kpa Dzɔdzɔmefɔkuwo fe Nyawo gbo le Dukɔ me la dzi do ab ame 15,772 siwo nu dzɔdzɔmefɔkuwo gblɛ nu le la.
78. Le Fe 2023 me la, Kpovitowo fe Dɔwɔfea awo do siwo gbɔna la:
- aɔ Kpovito siwo Kpa Sunyɔsunyawɔwɔwo fe Nyawo gbo la fe Dɔwɔfewo ɔ kpovitowo fe nuto 16 me be woakpo egbo be dukomeviwo wo ɔ se kple ɔɔɔwo dzi abe ale si dze ene eye woatsi sunyɔsunyawɔwɔwo nu nenyɛ be wodo mo ɔ;
  - agana hehe Kpovito siwo Kpa Hlɔɔonyawo Nu Tsitsi fe Nyawo gbo la eye woadi dɔwɔnuwo na wo be woate nu anɔ klalo na hlɔɔdonuwɔwɔwo abe adzodada ene nu tsitsi;

“Gakpomununya Gãtowo Gbugbo Do Te, Wofe Kelili kple Tenunɔto to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔxɔdede Adzɔnuwo ɲu me”

- afle dɔwɔsu 100 na kpovitowo eye woadɔ kpovito 1,500 de nutowo me be wòado kpovitowo fe tsatsa le nutowo me kple lɔrimɔ gãwo dzi le wofe dɔwɔnawo me fe nyawo de ɲɔ be woadɔ adzodadawɔna siwo le dzi yim la dzi kpɔtɔ; eye
- akeke kpovito siwo nɔa lɔrimɔwo dzi la fe dɔwɔfewo de edzi le Kpovitowo fe Nuto Wuienyiawo (18) katã me be woakpo egbo be ukulawo wɔ de ukuku fe se kple dɔdɔwo dzi be woadɔ ukuku yakatsyɔ kple ufokuwo dzi kpɔtɔ le mía fe lɔrimɔwo dzi.

79. Dziɖuɖua agayi numedede na dukomeviwo tso dzɔdzɔmefokuwo dzi dede kpɔtɔ fe wɔnawo ɲu dzi, agado numedede tso anyigbauusu ɲu fe nyawo de ɲɔ eye wòado tefe siwo woaxɔ nutsotso tso tsi fe amedede ɲu le la de nuto gã kple nuto sue tiatia adewo me, be nutometowo nate akpo dzɔdzɔmefokuwo fe dzesiwo kaba.

80. Woadze afetsotso na Ghana Gaxɔdzikpɔlawo gome le Fe 2023 me le Afetsotso na Dedinɔwɔwɔlawo fe Doɖo la fe Akpa IV nu.

Modzakatsadji

81. Dziɖuɖua ato Dɔwɔfe si Kpa Modzakatsadjiyawo gbɔ la dzi ado boblo Ghana dukɔa vevie le efe 'Kpa Ghana, Du Ghana, Do Ghana kple Zã Ghana' fe boblodowɔnawo me be wòado ɲusẽ amewo be woawɔ adzɔnu siwo wowɔ le Ghana dukɔa me la ɲu dɔ le modzakatsadji kple amedzrowɔwo fe wɔnawo me.

82. Dziɖuɖua awɔ dɔ kple dɔdzikpɔla siwo le amedzrodzefewo kple nuɖuɖudzrafewo la be woawɔ mía de nuɖuɖuwo kple mía de hawo ɲu dɔ, awɔ mía de nutatawo, zikpui kple kplɔwo kple xɔmedzraɖonuwo ɲu dɔ atɔ adɔ atsyɔ na wofe xɔwo me kple susu be wòade nu siawo dɔdɔ tso gbetadukɔwo me dzi kpɔtɔ le wofe dɔwɔnawo me.

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔto to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

83. Abe ale si wòle Dziɖuɖua fe ɖoɖo me be yeado gadede dɔwɔnawo me kple ɖokuisidɔwɔfewo fe gomekpɔkpɔ le modzakatsadjifewo tutu me fe nyawo ɔe ŋɔ ene la, Dɔwɔfe si Kpɔa Modzakatsadjinyawo gbɔ le Ghana la awɔ dɔ kple Dɔwɔfe si Kpɔa Gadede Ŋɔyidɔwo Wɔwɔ me fe Nyawo gbɔ la be woaka fe me na dukɔmevi kple gbetadukɔmetɔ siwo di be yewoade ga modzakatsadjife aɔe tutu me la.

Adzɔnuwo Ɖoɖo Ɖe Gbetadukɔwo me

84. Le yeyiɣi siawo me la, Ghana dukɔa fe adzɔnuwo dɔdɔ tso gbetadukɔwo me le agbɔɔɔɔ me la wɔe be Ghana gaɖuɖua (Ghana sisi) fe kpekpeme le ɖiɖim, elabena ga home si tsoa dukɔa me yia gbetadukɔwo me la sɔa gbɔ wu esi tsoa gbetadukɔwo me vana dukɔa me.

85. Le Kovid-19 Dɔlélea fe Nugblɛfewo dzi Ɖeɖe Kpɔto, Dɔwɔfewo Fɔfo Ɖe Te kple Alɔdodo Dɔwɔfewo fe Ɖoɖo la fe Akpa 2lia nu la, Dziɖuɖua ado abɔ ɖokuisidɔwɔfe vevi aɔewo be woado adzɔnuwo dɔdɔ tso gbetadukɔwo me dzi ɖeɖe kpɔto kple adzɔnu siwo wowɔ le Ghana dukɔa me la ɖoɖo ɔe gbetadukɔwo me fe dzidzidedzi fe hoviɔli fe nyawo ɔe ŋɔ eye wòagado abɔ dɔwɔfewo, ahado ŋusẽ wo be woawɔ adzɔnu siawo. Kpe ɔe esia ŋu la, Dziɖuɖua ado dɔwɔfe siwo li xoxo kple esiwo woava aɔe la fe adzɔdonyawo ɔe ŋɔ be woatrɔ asi le adzɔnuwɔwɔwo ŋu, ahakeke wo ɔe edzi hena adzɔnu tiatia siawo wɔwɔ.

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

Nutsuwo, Nyɔnuwo kple Ɖeviwo fe Dedinɔɔ kpakple Hadomegbenɔyawo

86. Le Fe 2022 me la, Dziɖuɖua to Nuɖuɖunana Sukuviwo le Ghana fe Ɖoɖo la dzi na nuɖuɖu dzodzoe si me amenyinuwo le la sukuvi 3,620,468 le gɔmedzesuku siwo nye Dziɖuɖua to la me zi ɖeka gbe ɖeka le sukuyigbewo. Esia wɛ be sukuviwo fe xexlɛme dzi ɖe edzi le Fe 2020/21 me. Abodzokpoviwo fe xexlɛme dzi ɖe edzi kple mama ɖe alafa ɖeka dzi fe 118, gɔmedzesukuviwo fe xexlɛme dzi ɖe edzi kple mama ɖe alafa ɖeka dzi fe 40 eye ‘JHS’ sukuviwo fe xexlɛme dzi ɖe edzi kple mama ɖe alafa ɖeka dzi fe

87. Dziɖuɖua xɔ nuɖala 32,496, siwo dometo akpa gãtɔ nye nyɔnuwo la ɖe do me be wɔado wofe gakpɔmɔnunyawo ɖe ŋɔ be woate ŋu akpɔ wofe fometɔwo dzi. Kpe ɖe esia ŋu la, Dziɖuɖua gadi asi na agbledelawo fe agblemenukuwo eye wɔle dukɔa fe gakpɔmɔnunyawo dom ɖe ŋɔ.

88. Be woakpɔ ta na nuɖuɖu siwo me amenyinuwo le la kpɔkpɔ na ame dahewo gbe sia gbe la, Dziɖuɖua xe fe na ame dahe siwo le afeko 344,389 me la zi atɔ le Abdodo Ame Dahewo hena Ahedada Tsidiɖiɖi dzi Ɖede Kpɔto fe Ɖoɖo la nu.

89. Le Fe 2023 me la, Dziɖuɖua agayi nuɖuɖu dzodzoe si me amenyinuwo le la nana sukuviwo dzi gbe ɖeka zi ɖeka le sukuyigbewo.

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔto to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsiɛdzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

90. Dziɖuɖua uu Dɔwɔfe si Xɔa Nutsotso tso Amewo Kpakplɔ De Dɔ Sesẽ Wɔwɔ me Dzizizitɔe kple Dɔwɔfe si Kpɔa Ame siwo Vɔvɔ Lé la fe Nyawo gbɔ la nu eye wokpo ɖevi 24, nyɔnu 46 kple ŋutsu 27 siwo ŋu dɔ sesẽ wɔwɔ dzizizitɔe gblẽ nu le la gbɔ abe ale si dze ene.

91. Dziɖuɖua agayi ame siwo vɔvɔ lé le dɔ sesẽ wɔwɔ dzizizitɔe fe wɔnawo me la gbɔ kpakplɔ dzi eye wɔwɔ dɔ siwo atsi amewo kpakplɔ de dɔ sesẽ wɔwɔ me dzizizitɔe nu. Woawɔ numedzodzro le nutowo me tso wɔna la ŋu eye woagawɔ numedede na ame siwo fe wɔfe le amekpakplɔ de dɔ sesẽ wɔwɔ me dzizizitɔe me la tso wɔna la ŋu.

“Gakpomnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ɲu me”

NUWUWU

92. Le Fe 2023 me la, Dziɖuɖua agayi alɔdodo dɔwɔfewo, ɲgɔyidɔwɔ wɔwɔ, Agbledenyawo, Adzɔnuwo fe Dɔwɔfewo, kple Dukɔmeviwo fe Ɖokuisidɔwɔnyawo dzi. Eya ta míele biabiam tso dukɔmeviwo katã si be woawɔ wofe ɲutete eye míakpe asi ɔ Dziɖuɖua ɲu be Ghana dukɔa nakɔ ɲgɔyiyi be míafe kutrikuku fe metsonuwo naka ame sia ame si.

93. Mawu Nayra Mía Denyigba Ghana!!!

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔxɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

GANUTIDODO LA FE NYA TƆXE AƉEWO GƆME ƉƉƉ

Nuto Sue Ɖeka Dɔwɔfe Ɖeka fe ƉoƉo: Dɔwɔfewo kple adzɔnuwo fe dɔwɔfewo ƉoƉo ana be dukɔa nazo Ɖe ŋɔ le adzɔnuwo wɔwɔ kple gakpɔmɔnunyawo me. ƉoƉo sia fe taƉoƉzinue nye be wɔahe dɔwɔƉia geƉewo va dukɔa me be dukɔmeviwo nakpɔ do awɔ.

Afrika Dukɔwo fe Asitsatsa le Wo Nɔewo Dome: Enye asitsaƉoƉo si wɔwɔ heƉe adzɔgaxexe Ɖe Afrika dukɔwo fe asitsatsa le wo nɔewo dome ta la Ɖa be asitsatsa le Afrika dukɔwo dome nɔɔ bɔbɔe, eye woaƉe vi le asitsatsa le wo nɔewo dome si le tsitsim Ɖe edzi la me.

Kuxiwo dzi ƉeƉe kpɔɔ: Ale si woaƉe kuxi alo fukpekpe aƉe dzi kpɔɔe.

Ga kple nuncamesiwo mama: ƉoƉo si nu DziƉuƉua maa ga kple nuncamesiwo na dziƉuƉudɔwɔfewo Ɖo la.

Alɔdodɔwo: Alɔdodɔ alo kpekpeƉeƉudɔ bubuwo

Nudodo: Nudodowo fe hatsotso aƉe si wodzrana le fiase me.

Ganɔɔwɔwɔ fe Nutsotsonana: Enye nutsotsonana tso ga home si tsoa gbetadukɔwo me vaa dukɔa me kple ga home si tsoa dukɔa me yia gbetadukɔwo me le yeyiyi tɔxe aƉe me abe yleti etɔ alo fe Ɖeka ene me la ŋu.

GanutiƉoƉo: GanutiƉoƉo la nye ƉoƉo, si DziƉuƉu wɔ Ɖe tefe, si woàkpɔ ga tsoe kple ale si woàwɔ ga la ŋu Ɖe la ŋu. Le kpɔƉeƉu me, fome aƉe ate ŋu awɔ ƉoƉo Ɖe ga home, si le esi kple ale si wòawɔ eƉu Ɖe la ŋu. (kp. xɔfetu, latrikife, tsife kple nuƉuƉu) Ne fomea hiã ga sɔgbɔ la, ele be wòado ga alo wòaƉe efe ganɔɔwɔwɔ dzi kpɔɔ.

Ga fe mademade: Esia dzɔna nenye be ga home si ŋu do DziƉuƉua wɔ la sɔ gbɔ wu ga home si wòkpɔ la.

Avu: Avu alo nu si le abe avu ene

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Do Te, Wofe Kelili kple Tenunɔto to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔxɔdede Adzɔnuwo nu me”

Ga home si nu do Dziɖuɖua wɔna de ngoyidwo wɔwo nu: Esia nye ga home, si nu do Dziɖuɖu wɔna le ngoyido gãwo wɔwo me abe lɔrimowo dodo, sukuxɔwo tutu, dɔyɔfewo tutu, agbasarãwo tutu, mɔzɔnyawo gbo kpɔkpɔ, tsinono nyui hehe, mɔwo dji kple bubuawo ene.

Lɔritofe: Enye lɔrimo gã fe akpa si lɔriwo tona la.

Dziɖuɖudɔwɔlawo fe Fetu: Esia nye dziɖuɖudɔwɔlawo fe fetuwo kple ga bubu siwo Dziɖuɖua xena na dziɖuɖudɔwɔlawo, fe siwo Dziɖuɖua xena na dziɖuɖudɔwɔla siwo xɔ dzudzɔ, megbegawo, akpedagawo kple bubuawo.

Lãmedodokpo: Enye dodokpo si wowɔna tsɔ kpɔa dɔléle le ame fe lãme.

Fewo kple Dukɔa fe Adzɔnuwo Fufɔfo: Enye fe siwo le dukɔa nu la sɔsɔ de dukɔa fe adzɔnuwo fe fufɔfo nu.

Kpekpe me fe dji: Enye nunɔamesi aɖe fe kpekpe me fe dji le yeyi aɖe me alo gaɖuɖua fe kpekpe me fe dji nenyɛ be wotsɛ sɔ kple duko bubuwo fe gaɖuɖuawo.

Ngoyidwo wɔwo fe Adzɔdolawo: Esia nye dukɔwo kple habɔɔ, siwo naa kpekpedeɖu duko bubuwo to ganana wo me be woate nu akpo ta na wofe ngoyidwo wɔwo fe taɖodzinuwo. Adzɔdolawo ate nu anye dɔwɔfe alo duko aɖewo fe fufɔfo. Le kpɔdeɖu me, “International Monetary Fund” (IMF), Xexemedukɔwo fe Gadzraɖofegã (World Bank), African Development Bank (AfDB) kple bubuawo. Alo Adzɔdola la ate nu anye duko deka aɖe ko. Le kpɔdeɖu me, Germany, United Kingdom, United States of America (USA) kple bubuwo.

Nuwo fe Asixɔxɔ le Fea fe Nuwuwu: Ale si adzɔnuwo kple dɔwɔwɔwo fe asi yia dzi alo djiɖina edziedzi le fea fe nuwuwu alo Dzome me.

Ganɔdɔwɔwo si gbo edzi: Esia dzɔna nenyɛ be ga si nu do Dziɖuɖua wɔ la sɔ gbo wu Ganɔtiɖoɖo si dzi Sewotakpekpe la da asi do la.

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔto to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔxɔdede Adzɔnuwo ɲu me”

EXIM Gadzraɔfofe: Woɔo gadzraɔfofe sia ɔe Gadzraɔfofe si Kpa Adzɔnuwo Ɖoɔo ɔe Gbetadukwo me kple Adzɔnuwo Dɔɔo tso Gbetadukwo me fe Nyawo gbo le Ghana la fe Se 911 si wowo le Fe 2016 me la nu be wɔado alo Ghana Dziɔɔɔa be dukca fe adzɔnuwo ɔoɔo ɔe gbetadukwo me fe nyawo natsɔ afo nyuie eye wɔakpo kelili abe ale si wɔnye dukca fe didi ene.

Dɔwɔfe siwo Kpa Asitsatsa kple Gbetadukwo fe Nyawo gbo: Woawoe nye asitsadɔwɔfe siwo naa alɔdodo dɔwɔfe siwo hiãa asitsala siwo nya nu tso asitsatsa kple gbetadukwo ɲu la fe alɔdodo la be woaxo adzɔnuwo alo woawo do bubuwo na wo.

Gadodo fe Nɔtete: Esia ɔea ɲutete si le Dziɔɔɔa ɲu le gadodo kple viɔewo xexe me hena ɲɔyidwo wɔwɔ la fiana.

Gaɲudɔwɔwɔ: Wonye akɔntawɔwɔ kple nutsotsonana tso ganyawo ɲu, beléle na ga, gadede ɲɔyidwo wɔwɔ me, fexexe, dɔwɔlawo fe fetuwo xexe, nunɔamesiwo ɲu do wɔwɔ yeyi didi aɔe, gaɲudɔwɔwɔ fe se kple ɔoɔowo me léle ɔe asi kple fewo xexe.

Gaɲudɔwɔwɔ fe Ɖoɔo: Enye Dziɔɔɔa fe gaɲudɔwɔwɔ kple adzɔgaxɔwɔ fe ɔoɔowo me do wɔwɔ hena gakpɔmɔnunyawo dodo ɔe ɲɔo, vevieto gakpɔmɔnunya gãtɔwo.

Ganyawo fe Teteɔmedzi: Enye dzidzenu si ɔee fia be ganyawo nye agba le tetem ɔe Dziɔɔɔa dzi eye wɔhiã be woado alɔe, vevieto le wɔna siwo he ganyawo fe kuxiwo ve la dzi ɔeɔe kpɔto me.

Sekendrisukudede Femaxee: Sekendrisukudede Femaxee fe Ɖoɔo si Ghana Dziɔɔɔu de to me le Dukplɔla Akufo Addo fe dzikpɔkpɔ te le Fe 2017 fe Anyɔnyɔ me la na mɔnukpɔkpɔ gɔmedzesukuvi siwo kpɔ dzidzedze le dodokpɔ mamlɔto me la be woade Sekendrisuku femaxee le Sekendrisukudede Femaxee fe Ɖoɔo la nu.

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

Ghana fe Ɖetsɔlemeɔɔɔ la: Enye ɔɔɔ si woma ɔe akpa eve me si tum wole ɔe afo siwo Dziɔɔɔ le ɔɔɔm xoxo le Koronavirusi fe Nugblẽfewo dzi Ɖeɔe Kpɔɔ fe Ɖoɔo la nu la dzi la.

Ga siwo wonaa Dziɔɔɔ: Esiawo nye kpekpeɔɔnu vovovo siwo ŋgoyidwo wɔwɔ fe Adzɔdolawo naa Dziɔɔɔ hena efe ŋgoyidwo wɔwɔ. Zi geɔe la, Dziɔɔɔ mexea ga siawo o.

Ga siwo Dziɔɔɔ naa dziɔɔɔɔɔɔfewo: Esia nye ga home si Dziɔɔɔ dea Nuto Sue Takpehawo fe Gakevi (District Assemblies’ Common Fund (DACF), Lɔrimɔwo fe Gakevi, Agbalẽsrɔnyawo fe Gakevi (Ghana Education Trust Fund (GETFUND), Mɔmeminyawo fe Gakevi kple Dukɔa fe Lãmesẽnyawo fe Gakevi me kple bubuawo.

Dukɔa fe Adzɔnuwo fe Fufɔfo: Esia nye adzɔnu siwo katã wowɔna le dukɔa me la kple ɔwɔwɔwo fe asixɔɔ fe fufɔfo le yeyiɔ tɔxe aɔe me.

Gbetaga siwo le Dukɔa si: Esia nya dukɔa fe ŋutete le gbetaga siwo le esi hena adzɔnuwo fefle kple ɔwolawo tsɔtsɔ tso gbetadukɔwo me le yeyiɔ tɔxe aɔe me la. Eganye dukɔa fe ŋutete ku ɔe kpekpeɔe si le efe gaɔɔɔ si la ŋu ne wotsɔe sɔe kple duko bubuwo fe gaɔɔɔwo.

Adzɔnuwo fe asi si ŋu wogbugbɔa ŋku léna ɔo: Enye adzɔnuwo fe asixɔɔ alo asia fe ɔɔɔ si ŋu wogbugbɔa ŋku léna ɔo to adzɔnuwo fe asi fe dzidzenu tɔxe aɔe ŋu ɔo wɔwɔ me la. Ɖɔwɔfe si Kpɔa Nutsotsonana tso Ɖɔwɔnyawo ŋu fe Nyawo gbɔ la ɔea gbefã le adzɔnuwo fe asi ŋu yleti sia yleti.

Adzɔnuwo wɔwɔ ɔe gbetadukɔmetwo to tefe: Enye adzɔnu siwo míeɔna tso gbetadukɔwo me la wɔwɔ le Ghana dukɔa me be woaxɔ ɔe gbetadukɔmetwo to tefe tɔ wu be míawɔ adzɔnuawo ahaɔo ɔe gbetadukɔwo me. Esia ado adzɔnuwo wɔwɔ le dukɔa me fe nyawo ɔe ŋgɔ.

Adzɔnuwo fe Asixɔɔ: Ale si adzɔnuwo kple ɔwɔwɔwo fe asi yia dzi alo ɔɔɔina edziedzi le yeyiɔ aɔe me.

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔɔ to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

Vidɛ: Enye fe si gadola aɔe xena ɔe ga home si wòdo la dzi alo fe si dzina ɔe edzi nenye be mele gadodo la xem o la.

Videwo xexe: Enye ga home si woxena ɔe gadodowo dzi la xexe alo vidɛ si woxena ɔe gadodo alo afefefle agbana dzi la xexe.

Ngoyidɔwo Wɔwo Hena Ahedada Ɖeɔe ɔa fe Ɖoɔo la: Ɖoɔo sia nye NPP Dziɔɔɔa fe ɔoɔo vevitɔwo dometo ɔeka si fe taɔɔɔzinue nye be wòade ahedada ɔa eye woade sɔsɔminasɔe manɔsitɔwo kple nunɔamesitɔwo dome, vevieto le ngoyidɔwo wɔwo le du viwo me.

Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo fe Taɔɔɔzinu: Esiawo nye dzidzenu siwo wotɔna dzidzea gakpɔmɔnunyawo fe dɔwɔnawo. Le kpɔɔɔɔ me, gakpɔmɔnunyawo fe tsitsidedzi, adzɔnuwo fe asixɔɔ, tɔtɔ siwo vana le amexɔɔ ɔe do me fe nyawo me kple asitsatsa kple duko bubuwo. Dziɔɔɔ fe gakpɔmɔnunyawo fe dzidzedze alo dzimadzemadze kple ɔoɔo bubu siwo Ghana fe Gadzraɔofegã wɔ si wɔa do ɔe ganyawo dzi le dukɔa me la.

Ɖoɔo si dzi woda asi ɔo: Ɖoɔo kple wɔna siwo dzi woda asi ɔo be woawɔ si nɔa ame alo dɔwɔfe eve dome la.

Dɔwɔna fe akpa aɔe: Dɔwɔna vovovo siwo do tso dɔwɔna ɔeka me la dometo ɔeka.

Ganyawo nuti ɔoɔo: Enye dɔwɔfe si kpɔa ganyawo nuti ɔoɔowo fe nyawo gbɔ le dukɔa me la fe ɔoɔowɔwɔ ɔe vidɛ siwo woxena ɔe gadodowo dzi le yeyiyi kpui aɔe me alo asidede le ga ŋu le dukɔa me, gadodo fe videwo ŋu kple susu be adzɔnuwo fe asi manɔ tɔtɔm kabakaba o.

Dɔwɔfe Suevo Dodo ɔe Ngɔ fe Ɖoɔo la: Zi geɔe la, dɔwɔfe suevo nye dɔwɔfe siwo xɔa ame ue aɔewo ɔe do me eye ga home ŋu do wowɔna la meso gbɔ o.

Dɔwɔɔuididi na Dɔmanɔsitɔwo: Esia nye ɔoɔo si Ghana Dziɔɔɔa de to me hena dɔwɔɔuididi na ame siwo do le sukukɔkɔwo la be woatsɔ aɔe hadomegbenɔɔ fe kuxiwo ɔa le Dziɔɔɔ kple Ɖokuisidɔwɔfowo me be wòana woatu wofe dɔwɔɔaŋuwo ɔe edzi hena dukɔa fe gakpɔmɔnunyawo dodo ɔe ngɔ.

Dɔwɔfe si Kpɔa Adzɔnuwo fe Dɔwɔfe Suevo fe Nyawo gbɔ: Esia nye dziɔɔɔudɔwɔfe si meɔea vi le wofe dɔwɔnawo me o. Dɔwɔfe sia le

---

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Do Te, Wofe Kelili kple Tenunɔto to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ɲu me”

Dɔwɔfe si Kpa Asitsanyawo kple Adzɔnuwo fe Dɔwɔfewo fe Nyawo dzi la fe dzikpɔkpo te. Dɔwɔfe sia fe dɔdeasie nye be wòado dɔwɔfe suwo fe tsitsi kple ɲɔyinyawo de ɲɔ.

Atidodo de Dukca me fe Doɔo la: Enye atidodo de ave siwo dome gblẽm wole la tefe be amewo nakpo gome le nunɔamesi siwo miekpɔna tso avewo me la fe nyawo dodo de ɲɔ me. Doɔo sia fe taɔɔzinue nye be wòado nuto siwo me avewo le la fe gakpɔmɔnunyawo de ɲɔ, vevieto ame dahewo.

Dɔwɔfe si Kpa Dzɔdzɔmefɔkuwo fe Nyawo gbo le Dukca me: Enye dzidududɔwɔfe si kpa dzɔdzɔmefɔkuwo kple dzɔgbevɔnya bubuwo fe nyawo gbo le Ghana dukca me.

Dukca fe Adzɔnuwo fe Fufofo Mɔmemimanɔmee: Esia nye dukca fe adzɔnuwo fe fufofo si b adzɔnuwo fe asixɔɔ alo deɔ le wofe asi dzi fe dofe de eme mɔmemimanɔmee.

Dukca fe Adzɔnuwo fe Fufofo fe Tsitsidedzi Mɔmemimanɔmee: Esia nye dzidzenu si wotsɔ dzidzea gakpɔmɔnunyawo fe tsitsidedzi le dukca me mɔmemimanɔmee.

Ga siwo Menye Adzɔgawo o: Esia nye Dziɔɔɔɔ fe ga siwo wòkpɔna siwo menye adzɔgawo o la. Le kpɔɔɔɔ me, laisensifewo kple fe siwo woxena de dukca fe nuwo ɲu do wɔwɔ ta kple fe bubuwo.

Fe siwo Tsi Dziɔɔɔɔ ɲu: Esia b fe alo ga home si Dziɔɔɔɔ xena na dziɔɔɔɔɔɔɔ fewo to Dɔwɔfe si Kpa Ganyawo dzi la dzi kple ga siwo tsi Dziɔɔɔɔ ɲu le Fe 2016 me la de eme.

Wɔnawo fe Metsonu: Enye wɔna vovovo siwo wowo de doɔo nu la fe metsonuwo.

Ga alo fe si tsi anyi: Esia nye ga alo fe home si suso nyeye be Dziɔɔɔɔ de ga home si ɲu do wòwɔ la le ga home si le esi la me (gadodowo xexe mele eme o). Zi geɔ la, wodzidzea ga home sia le dukca fe adzɔnuwo fe fufofo fe mama de alafa deka dzi me.

Fe si suso: Enye fe si suso nyeye be woɔe ga home si ɲu do Dziɔɔɔɔ wɔ la tso ga siwo wòkpɔ tso adzɔgawo me la me, viɔe siwo Dziɔɔɔɔ xena de gadodowo dzi la manɔmee.

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Do Te, Wofe Kelili kple Tenunɔto to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔɔdede Adzɔnuwo ɲu me”

Gakpɔmɔnunyawo fe tsitsidedzi: Ale si wokpɔ mɔ be Ghana fe gakpɔmɔnunyawo atsi de edzi le fe deka me.

Dukɔa fe Adzɔnuwo fe fufofo ɲutorɲutor: Dukɔa fe adzɔnuwo fe fufofo si wobuna adzɔnuwo fe asixɔɔ alo deɖe le wofe asi dzi manɔmee.

Ga si Dziɖuɖua kpɔna: Esia nye ga siwo Dziɖuɖua kpɔna tso dukɔa kple gbetadukɔwo me hena efe dɔwo wɔwɔ la fe fufofo.

Lãnyinyi Hena Nuɖuɖu kple Dɔwɔɖuiakpɔkpɔ: Doɖo sia ado lãnyinyi wɔnawo de ɲɔ si awɔe be lãwo nadzi asɔ gbo eye miaɖe lãwo kple nu siwo wotsɔ lãwo fe ɲutinuwo wɔe la dɔɔ tso gbetadukɔwo me la dzi kpɔto eye wòado dɔwɔɖuia siwo ku de lãnyinyi ɲu la fe nyawo de ɲɔ.

Numededeɖewɔna: Wɔna si me woɖea nu me tso nudzɔɔ zɔ veɛ aɖewo ɲu le na dukɔmeviwo la.

Dɔwɔfe Suewo: Wonye ɖokuisidɔwɔfe veɛ siwo mexɔa ame sɔgbɔwo de dɔ me o.

Dziɖuɖua fe Alɔdodo Dukɔmeviwo: Esia nye Dziɖuɖua fe femekaka na dukɔmeviwo to tsife fe akpa aɖe xexe na tsidɔwɔfewo, latrikife fe akpa aɖe xexe na latrikidɔwɔfewo kple mɔmɔmi fe femekaka de dukɔmeviwo nu me.

Dzifosrafowo fe Hatsotso Tɔxɛ: Enye dzifosrafowo fe hatsotso tɔxɛ aɖe si wɔa yameɖu eve alo wu nenema ɲu dɔ le wofe dɔwɔnawo me kple ame siwo dze aku yameɖuawo la.

Femekaka: Esia nye ga home aɖe si Dziɖuɖua naa dukɔmeviwo tɔ kaa fe me na wo be wofe kuxiwo dzi naɖe kpɔto le ganyawo me.

Ŋkuléle de nu ɲu: Esia nye ɲukuléle de nu ɲu tsitotsito.

Futsotsoewo fe Agbodzedze: Enye ya sesɛ si fona le atsiafu dzi, vevieto esi anyigbauuu alo anyigba fe wowo le to gɔme hena ve la.

Numekɔkɔ: Esia nye Dziɖuɖua fe nutsotsonana dukɔmeviwo tso efe dɔwɔwɔwo ɲu de ɣeyiɣi nyuito dzi be Dziɖuɖua fe dɔwɔwɔwo me nako na dukɔmeviwo.

Lɔrimɔ gã: Enye mɔdodo gã si tso du gã deka me yi bubu alo wu nenema la me. Wodoa lɔrimɔ sia yia melidzefewo, yameɖudzefewo kple tefe bubuwo. Zi geɖe la, enyea mɔ legbe si dzi asiwuwo/agbauwo tona la.

“Gakpɔmɔnunya Gãtɔwo Gbugbo Ɖo Te, Wofe Kelili kple Tenunɔto to Dɔwɔna Vovovowo fe Tsitsidedzi kple Asixɔxɔdede Adzɔnuwo ŋu me”

Adzɔnuwo ŋu dɔ wɔwɔ kple dɔwɔwɔwɔ: Ga home si Dziɖuɖua xena ɔe efe dɔwɔnawo kple dɔwɔwɔwɔ ta le dukɔa kpɔkpɔ fe nyawo me.

Adzɔga (VAT): Adzɔga si woxena ɔe adzɔnuwo ŋu dɔ wɔwɔ alo dɔ aɖewo ta wɔwɔ ta la.

V20: Enye ale si yame fe tɔtrɔ le nu gblẽm le dukɔ aɖewo fe gakpɔmɔnunyawo ŋu vevie la.

Gakpɔmɔnunyawo fe akpa aɖe: Dɔwɔna vovovo siwo nu woma dukɔ aɖe fe gakpɔmɔnunya gãtɔwo fe dɔwɔnawo ɔo la fe akpa aɖe.

Dɔwɔga kple Dɔwɔɖuiadidi na Sɔhewo fe Ɖoɖo la: Enye ɔɔɔ si me Dziɖuɖua le totom le alb dom sɔhe siwo xɔ fe 18-40 la to dɔwɔgadidi na wo kple wofe dɔwɔɖɔɖɔwɔ tutu ɔo me kple susu be ame alo dɔwɔfe siwo le dɔ siwo sɔhewo di be yewoawo la wɔm xoxo la nado alb wo woaɔo woawo ŋuto fe dɔwɔfewo eye woalé be na wo be woatsi ɔe edzi.

Dɔwɔfe si Kpa Sɔhewo XɔXɔ ɔe Dɔ me fe Nyawo gbɔ: Woɔo dɔwɔfe sia ɔe Dɔwɔfe si Kpa Sɔhewo XɔXɔ ɔe Dɔ me fe Nyawo gbɔ la fe Se 887 si wowo le Fe 2015 me la nu be wɔakpa sɔhewo xɔxɔ ɔe dɔ me fe nyawo kple nu bubu siwo ku ɔe enu la gbɔ le Ghana dukɔa me.
